

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І. І. Мечникова

ДРУЖИНЕЦЬ МАРІЯ ЛЬВІВНА

УДК 811.161.2'34'23'271-053.67(043.3)

**УКРАЇНСЬКЕ УСНЕ МОВЛЕННЯ: ПСИХО- ТА
СОЦІОФОНЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Одеса – 2019

Дисертацією є монографія.

Роботу виконано на кафедрі української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор філологічних наук, професор
КОВАЛЕВСЬКА Тетяна Юріївна,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, завідувач кафедри
української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ЛЕСЮК Микола Петрович,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»,
завідувач кафедри слов'янських мов;

доктор філологічних наук, професор
МОЙСІЄНКО Віктор Михайлович,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка, професор кафедри
української мови;

доктор філологічних наук, професор
ПОПОВСЬКИЙ Анатолій Михайлович,
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ; професор кафедри
українознавства та іноземних мов.

Захист дисертації відбудеться 28 листопада 2019 року о 12.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.02 в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова за адресою: 65058, м. Одеса, Французький бульвар, 24/26, ауд. 166.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова за адресою: 65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.

Автореферат розіслано «25» жовтня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Матузкова О. П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Реферовану дисертацію присвячено комплексному аналізу українського усного мовлення у психо- та соціофонетичному аспектах.

Літературна мова за всієї своєї різноманітності має чіткі та єдині норми, проте цього жодним чином не можна сказати про її вимову, де зазвичай спостерігаються різні варіанти, які не виходять або й виходять за межі норми. Це, безумовно, вимагає їхньої детальної наукової кваліфікації, здійсненої з урахуванням усього комплексу чинників, які впливають на появу такої вимовної поліфонії, що відповідно прислужиться закріпленню кодифікованих орфоепічних стандартів, адже з усіх норм сучасної української літературної мови найменш засвоєними практично є саме вимовні.

Пізнання й опанування мови, безперечно, розпочинається з найнижчого і найфундаментальнішого рівня – звукового, який є її найсталішим та найконсервативнішим складником, що сягає найдавнішої історії і просякає всю мовну систему, творячи її неповторність. Щонайменші фонетичні зміни продукують щонайбільші зміни у мовному стрижні, окремі фонологічні інтервенції впливають на характер артикуляційної бази, а отже, за фонетичною своєрідністю криється онтологічна буттєва природа самої мови. Саме тому в сучасних фонетичних студіюваннях на перший план висувуються поняття фонетичного значення, семантики звуків, звуко-кольорових асоціацій, які і створюють своєрідну базу оригінальності і неповторності національної мовної картини світу, формують глибинну матрицю специфічного породження і сприйняття мовлення на рівні його звукових презентацій.

Ідея про звуко-кольорову картину світу простежується протягом усієї історії лінгвістики – від праць Св. Августина, Ф. Аквінського, Ж. Руссо, М. Ломоносова і В. Гумбольдта до досліджень М. Вертхаймера, С. Вороніна, А. Йоханнессона, Р. Пейджета, Р. Фрумкіної, Р. Якобсона. Існування внутрішнього зв'язку між звуками та значеннями в мові намагалися довести й американські та канадські науковці Дж. Вайс, А. Горовиць, М. Майрон, С. Ньюмен, І. Тейлор, С. Цуру тощо. В Європі вивченню звуко-символізму присвячено праці А. Зіберера, Г. Кронассера, Х. Марчанда, Г. Мюллера, С. Ульмана. Проте в українському мовознавстві й досі проблема психофоносемантики звуків, співвідношення звучання і значення практично не розглядалася (крім поодиноких праць В. Левицького), що акцентує на необхідності її докладного опрацювання. Крім того, здійснення психофоносемантичного аналізу українського усного мовлення (**УУМ**) у його проекції на соціолінгвістичну специфіку (в нашому дослідженні реконструюємо вимову звуків і звукокомплексів українською сучасною молоддю півдня, заходу, сходу, центру і півночі України та представниками української діаспори – Америки, Канади, Італії, Чехії, Польщі, Німеччини, Молдови, Придністровської Молдавської Республіки) набуває великої ваги у зв'язку, з одного боку, з глобалізаційними процесами, скерованими на оптимізацію міжнаціональних відносин, розширення мовокраїнознавчої інформації, а отже, і підвищення рівня загальної культури всіх верств населення; з іншого боку, – аналіз специфіки усного мовлення української

діаспори в іншомовному оточенні уможливить виявлення константних, інваріантних та динамічних, варіативних характеристик національної звукової системи, що теж сприятиме усвідомленню глибинних механізмів і джерел її сучасного стану.

Психофоносемантичний та соціофонетичний аспекти – це два виміри українського усного мовлення, які не можна висвітлювати без вивчення фундаментальних історичних процесів, адже інтеграція синхронічного і діяхронічного підходів уможливить отримання стереометричного, ємного уявлення не лише про сучасний стан і особливості УУМ, а й про загальну природу та історичну динаміку розвитку української звукової системи в цілому.

Для висвітлення історії мови першорядне значення мають свідчення пам'яток давньоукраїнської, староукраїнської та нової української літературної мови, правописна система яких була побудована значною мірою на фонетичних засадах (див. праці Л. Булаховського, П. Житецького, А. Кримського, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького, Є. Тимченка). Відбиття особливостей УУМ у першодруках та рукописах періоду кінця XVIII – XIX ст., того часу, коли йшов інтенсивний процес формування нової української літературної мови, – важливе і надійне джерело для висвітлення початкового періоду в процесі становлення української орфоєпії та підтвердження відповідності сучасних орфоєпічних норм істотним особливостям народної вимови.

Становлення української орфоєпії висвітлюється в працях М. Жовтобрюха, А. Москаленка, М. Мозера, В. Мойсієнка, В. Німчука, Г. Півторака, А. Поповського, В. Русанівського, В. Складенка, О. Горпинича, М. Лесюка, А. Москаленка, О. Пономарева, О. Сербенської, Н. Тоцької, І. Фаріон, М. Фашенко та ін. Питання літературної вимови, орфоєпічних норм **(ОН)** завжди цікавило й українських дослідників у діаспорі, про що свідчать публікації О. Горбача, І. Огієнка, Я. Рудницького, Ю. Шевельова, Ю. Шереха. Проте і досі немає єдиного українського орфоєпічного кодексу, яким би користувались українці всього світу і де пропонувались би деталізовані чіткі норми вимови в усіх позиціях голосних і приголосних звуків. З огляду на це у роботі запропоновано «Орфоєпічний стандарт української мови (з електронним носієм)», який забезпечить урахування в процесі навчання всіх особливостей літературної мови у двох її рівноправних формах – писемній та усній (наразі вивчення мови зорієнтоване в основному на писемний різновид, про що свідчить наявний «Український правопис»), а також вироблення нормативного усного мовлення у його відповідності до літературних норм мовної системи.

Дотримання літературних норм мовлення як базова ознака загальної культури особистості пропагується в низці ґрунтовних розробок українських науковців (С. Бибик, С. Єрмоленко, С. Караванський, М. Пентилюк, О. Сербенська та ін.); дослідники звертають увагу і на дослідження слабкої чи нестійкої мовної норми (С. Бибик, С. Єрмоленко, Є. Карпіловська, Т. Космеда, Т. Коць, Л. Мацько, Л. Струганець, Г. Сюта, С. Чемеркін та ін.) та на необхідність вивчення і запобігання девіантним процесам в УУМ (Н. Бабич, М. Волощак, М. Лесюк, О. Пономарів, Л. Прокопова, Я. Радевич-Винницький, Н. Тоцька, І. Фаріон,

М. Фащенко), а також визначають роль нормативної вимови в успішній комунікації (Ф. Бацевич, Н. Ковальська, О. Морозова, Т. Радзівська, О. Семенюк, І. Шевченко).

Узагальнення вищенаведеного дає підстави визначити **актуальність** реферованого монографічного дослідження, що полягає у визначенні комплексу чинників, які впливають на нормативність / девіантність / деградаційність УУМ, та відкриває шляхи для обґрунтованого й усвідомленого вноормування орфоепічної системи, а отже, для вдосконалення мовлення як базового складника загальної комунікативної культури особистості та нації в цілому. Експериментальна фіксація випадків порушення норми й ідентифікація імперативних і диспозитивних ОН, а також прагматичної норми сприятиме оптимізації національної та міжнаціональної комунікації на всіх рівнях її вияву, перешкоджатиме формуванню хибних лінгвостереотипів, що заважають виробленню і закріпленню літературних норм у соціумі. Залучення фоносемантичного аналізу покликане поглибити базові знання про загальні процеси породження і сприйняття мовлення у їхній проекції на лінгвоментальну специфіку носіїв мови та низку соціальних параметрів комунікантів. Увиразнює актуальність дослідження і хронологічна амплітуда фактичного матеріалу, який ілюструє фонетико-орфоепічні риси протоукраїнської мови, охоплює пам'ятки давньоукраїнської літературної мови, староукраїнської та нової доби, тим самим надаючи змогу отримати стереометричне уявлення про глибинну динаміку й особливості становлення та розвитку української звукової системи в цілому.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукових тем кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Дослідження усно-розмовних форм існування української мови» (номер державної реєстрації 0112U002909) та «Дослідження комунікативної сугестії в поліжанрових дискурсах» (наказ № 634-18 від 17.12.2013 р.). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (протокол № 1 від 29 вересня 2015 року).

Мета дослідження – довести нормативність та історичну органічність орфоепічної системи українського усного мовлення в діяхронії (від перших писемних пам'яток дотепер) та синхронії (мовлення сучасної української молоді в Україні та зарубіжжі) у її проекції на національну психофоносемантичну і соціолінгвістичну специфіку звукової системи української мови.

Поставлена мета визначила необхідність вирішення таких конкретних **завдань**:

- 1) узагальнити теоретичні засади й аспекти вивчення українського усного мовлення;
- 2) схарактеризувати орфоепічну нормативну базу сучасного УУМ із наведенням критичних зауваг і коментарів;
- 3) представити її діяхронічну ретроспективу, простеживши історичне коріння кожної орфоепічної норми в писемних пам'ятках;

4) з'ясувати девіантні та деградаційні процеси в орфоепічній системі сучасного УУМ та запропонувати шляхи підвищення рівня вимовної культури в національному лінгвосоціумі;

5) на основі соціопитування проаналізувати орфоепічний рівень мовлення українських респондентів на теренах України та за її межами, виокремивши девіації та нормативність, а також гендерну специфіку;

6) сформулювати критерії відбору варіантів диспозитивної норми та виявити атрактори прескриптивної норми;

7) на основі експериментальних даних установити психофоносемантичні характеристики (фонетичний зміст та звуко-кольорові асоціації) українських звуків;

8) у зіставному аспекті висвітлити фонетичний зміст звуків за місцем творення, способом творення, твердістю-м'якістю (для приголосних), рядом, піднесенням, лабіалізованістю (для голосних);

9) у зіставному аспекті з'ясувати психофоносемантичну специфіку українських та польських сонорних, глухих звуків та букв, що позначають їх на письмі, для увиразнення специфіки національної звукової системи;

10) укласти «Український орфоепічний стандарт (з електронним носієм)»;

11) спрогнозувати прогресивні лінії розвитку сучасної української орфоепії;

12) обґрунтувати теоретичні основи та практичні перспективи нового напрямку – **синхронічно-діахронічної психосоціофонетики**.

Об'єкт дослідження – усне мовлення українців.

Предметом дослідження є психо- та соціофонетичні аспекти українського усного мовлення на рівні його звукових презентацій.

Перший аспект передбачає експериментальну верифікацію фонетичного змісту та кольорових асоціацій українських голосних та м'яких і твердих приголосних звуків (сонорних, дзвінких, глухих) і букв на позначення глухих звуків через сприйняткову специфіку останніх, а також польських сонорних звуків, залучених для увиразнення специфіки української звукової системи.

Другий аспект передбачає визначення рівня володіння ОН української літературної мови молоддю (представники різних локальних і соціальних сфер), зокрема орфоепією голосних, приголосних та звукосполук у рідномовних словах: вимова ненаголошених [е], [и], [о]; початкового наголошеного [і]; дзвінких приголосних у кінці слова та перед глухими; глухих приголосних перед дзвінкими; префіксів *роз-*, *без-*, *об-*, префіксів-прийменників *з-*, *від-*, *між-* перед глухими, крім шиплячих; [в] як [у], [дз], [дж]; шиплячих перед свистячими та навпаки; передньоязикових [д], [т] перед шиплячими та свистячими; звукосполучень [чн] як [шн], [с'т'] як [с'т'и]; спрощення в групах приголосних.

Джерельною базою стали 42 позиції української літературної спадщини (загальний обсяг 6070 с.): фольклорна збірка «Вірші та приповідки, або теж присловія посполитые...» Климентія Зіновієва; «Енеида на малоросійській языкъ перелиційованная И. Котляревскимъ» (1798); «Грамматика малоросійскаго нарѣчія» О. Павловського (1818) – перша граматики нової української літературної мови; альманах Західної України «Русалка Днѣстровая» (1837); «Словарь малоросійскаго, или юго-восточнорусскаго языка; филологическій, этимологическій, съ показаніємъ

частей рѣчи, окончательныхъ корней словъ, идіотизмовъ, метаплазмовъ, со сводомъ синонимовъ, съ пословицами и поговорками, составленный по произношенію, какимъ говорятъ в Малой и Южной Россіи...» П. Білецького-Носенка (1843) – перший тлумачний словник нової української літературної мови; твори П. Куліша («Исторія України одъ найдавнішихъ часівъ»/ Кулішъ П. 1861, № 9: 79–107/, «Настуся» / Кулішъ П. 1861, № 10: 1–24/, «Хмельницина» / Кулішъ П. 1861, № 3: 1–15/, «Великі проводи» / Кулішъ П. 1862, № 1: 17–52/, «До братівъ на Вкраїну» / Кулішъ П. 1862, № 3: 29– 32/ та ін.; «Два сини» / Марко Вовчок. 1861, № 4: 39–46/, «Ледащиця» / Марко Вовчок. 1861, № : 26–34/, «Від себе не втечеш» / Марко Вовчок. 1862, № 1: 11–106/, «Інститутка» / Марко Вовчок. 1862, № 3: 23–105/, «Не до пари» / Марко Вовчок. 1861, № 3: 5–10/ та ін.; «Матусине благословення» / Стороженко О. 1861, № 9: 41–52/, «Два брати» / Стороженко О. 1862, № 7: 50–54/, «Кіндрать Бубенко-Швидкий» / Стороженко О. 1862, № 4: 46–69/, «Сужена» / Стороженко О. 1862, № 2: 1–10/, «Скарбъ» / Стороженко О. 1861, № 11: 57–61/, «Вуси» / Стороженко О. 1861, № 10: 44–54/, «Се така баба, що чортъ їй на махових вилах чоботи оддававъ» / Стороженко О. 1861, № 9: 69–73/ та ін.), надруковані на сторінках «Основи: Южно-русского литературно-ученого вѣстника» (1861–1862); західноукраїнські граматики («Грамматика русского языка» Я. Головацкий (Львов, 1864), «Грамматика руского языка» М.Осадца (Львов, 1864)); «Малороссійскія повѣсти рассказанные Грыцькомъ Основьяненкомъ» («Мертвецький Вельк-день, «Добре робы, добре й буде», «Салдацькій патреть», «Отъ тоби й скарбъ», «Конотопська выдьма», «Маруся»; Харьковъ 1841); «Кобзарь» Т. Г. Шевченка (1840), рукописи Т. Г. Шевченка: «Мала книжка». Автографи поезій 1847-1850 рр., «Більша книжка». Автографи поезій 1847-1860 рр., «Букварь южнорусскій» (1861) Т. Г. Шевченка; Кобзарь П. П. Артемовського-Гулака (1877); Кобзарь. Пырятынська ластивка Е. П. Гребинки (1878), правописна система яких була побудована значною мірою на фонетичних засадах.

Фактичним матеріалом дослідження стала звукова система української мови (голосні, приголосні та звукосполюки), представлена в матеріалах 20 експериментів (2000 анкет) та низки соціопитувань. Проведені експерименти передусім були скеровані

1) на визначення фонетичного значення голосних, сонорних, дзвінких, глухих звуків української мови, а також букв на їх позначення (учасники – 100 студентів філологічного факультету спеціальності «Українська мова та література» ОНУ імені І. І. Мечникова; 4 експерименти, 400 анкет);

2) на визначення кольорових асоціацій голосних та приголосних українських звуків (учасники – 100 студентів філологічного факультету ОНУ імені І.І. Мечникова; 12 експериментів, 1200 анкет);

3) на додаткове визначення фонетичного значення та кольорових асоціацій польських твердих і м'яких сонорних звуків, представлених у матеріалах експериментального дослідження, учасниками якого стали 100 представників гуманітарної сфери м. Тичи, Шльонське воєводство, Польща (Tychy, wojewodztwo Slaskie, Poland); 4 експерименти, 400 анкет;

4) на здійснення соціопитування – 370 записів, зафіксованих на аудіоносіях, загальна тривалість 1850 хвилин (31 година). Респондентами соціопитування (всього 270 осіб) стала молодь Південної України – мешканці Одеської, Херсонської, Миколаївської областей, зокрема 50 студентів філологічного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова, 10 студентів хімічного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова та 10 учнів 11 класу ЗОШ № 56 м. Одеси; молодь Західної України – мешканці Львівської, Рівненської, Волинської, Хмельницької областей, зокрема 50 студентів філологічного факультету ЛНУ імені Івана Франка та Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне); молодь Північної України – мешканці Київської, Житомирської, Сумської, Чернігівської областей, зокрема 50 студентів Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка; молодь Центральної України – мешканці Черкаської, Полтавської, Запорізької, Кіровоградської, Дніпропетровської областей, зокрема 50 студентів Навчально-наукового інституту української філології та соціальних комунікацій ЧНУ імені Богдана Хмельницького та гуманітарного факультету Національної металургійної академії України (м. Дніпро); молодь Східної України – мешканці Луганської, Харківської, Донецької областей, зокрема 50 студентів Донбаського державного педагогічного університету. Також залучено представників української діаспори (всього 100 осіб): 10 мешканців Канади, 10 мешканців Америки, 30 мешкаців Європи, зокрема 10 студентів Бельцького державного університету ім. Алеко Руссо (Республіка Молдова), 5 мешканців Італії, 10 – Чехії, 2 мешканці Польщі, 3 – Німеччини та 50 студентів Придністровського національного університету імені Т. Г. Шевченка (ПМР). При виборі інформантів України враховувався віковий фактор – до 35 років, при виборі інформантів зарубіжжя – фактор терміну проживання – більше 10 років. Словами-стимулами соціопитування обрано 88 слів (11 слів – для вимови голосних, 19 – для вимови приголосних, 58 – для вимови звукосполук), у вимові яких можна простежити володіння орфоепією голосних, приголосних та звукосполук у рідномовних словах.

Методи дослідження. З огляду на двовимірний характер предмета дослідження у пропонованій праці інтегровано загальнонаукові та спеціальні дослідницькі методи. Із **загальнонаукових** методів використовуються *аналіз і синтез* (для здійснення теоретичних узагальнень та систематизації фактичного матеріалу); *індукція* (для вивчення УУМ молоді в напрямку від мовлення особи до мовлення країни й об'єктивування підсумків роботи); *дедукція* (для визначення рівня володіння орфоепічними нормами: від певної норми вимови до конкретного запропонованого слова); *спостереження*, зокрема невиключене (спостереження за вимовою звуків, звукокомплексів у словах); *таксономія* (для класифікації орфоепічних явищ, зокрема слів, що представляють орфоепію звуків та звукокомплексів); *кількісний аналіз* (для визначення частотності дотримання орфоепічних норм та відсоткового показника володіння ними, а також для з'ясування різноаспектної динаміки предмета дослідження); *описовий метод* (для узагальненої характеристики функціонування норм вимови в діяхронії та синхронії). У межах **спеціальних лінгвістичних методів** залучено *порівняльно-історичний* (для порівняння орфоепічних особливостей у синхронії (сучасна жива вимова) та

діахронії (відбиття в давніх писемних пам'ятках для вивчення історичних коренів кожної вимовної норми); *зіставний* (для визначення особливостей фонетичного змісту та кольорової гами звуків з урахуванням класифікаційних ознак конкретної мови, а також для виявлення специфіки орфоепічної картини в різних регіонах України та зарубіжжя); *метод лінгвістичної географії* (для визначення просторового функціонування орфоепічного явища). **Експериментальною** основою дослідження став *психометричний метод* фоносемантичного вивчення символічного значення звуків (О. Журавльов). Із-поміж інших **соціолінгвістичних** та **психолінгвістичних методів** залучено *методи польового дослідження: анкетування* (для визначення психофоносемантики голосних і приголосних української мови), *усне опитування* (запис на диктофон вимови конкретних слів) та *соціолінгвістичний аналіз* (опрацювання результатів анкетування, звукозаписів). Також послуговуємося *методом семантичного диференціала* Ч. Осгуда (оцінювання семантики звуків за антонімічними ознаками); *асоціативним експериментом* – вільним (для визначення фонетичного значення звука та кольорової характеристики) та цілеспрямованим (для визначення кольорових асоціацій шляхом вибору однозначних співвіднесень та безпосереднього співвіднесення звука з кольором). Серед **спеціальних фонетичних методів** використано *слуховий* та *аудиториський* аналіз, які дали змогу виявити суб'єктивно сприймані орфоепічні особливості та загальні характеристики УУМ.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вона є першою спробою дослідження нормативності УУМ у його широкий локальний представленості, експериментального визначення рівня володіння кодифікованими нормами й укладання статистики типових помилок із метою їх виправлення, а також у вдосконаленні методики отримання та обробки даних щодо функціонування об'єктивного та суб'єктивного звукового символізму. Вперше розглянуто орфоепію в колі соціолінгвістичної парадигми із зазначенням прогресивних ліній її розвитку; виявлено і проаналізовано девіантні та деградаційні процеси сучасного УУМ; представлено соціофонетичний опис мовлення українців, українців-придністровців та європейців, американців і канадійців українського походження; акцентовано увагу на гендерних особливостях УУМ; з'ясовано історичне коріння кожної орфоепічної норми, тим самим представлено діахронічну ретроспективу формування вимовного субстрату; вперше проаналізовано УУМ у психолінгвістичному аспекті – комплексно вивчено фонетичний зміст, кольорові асоціації українського вокалізму і консонантизму. Аналітична реконструкція української орфоепії на історичному та сучасному рівнях із залученням психо- і соціолінгвістичних інтерпретацій створила теоретичні основи для формування **нового лінгвістичного наукового напрямку – синхронічно-діахронічної психосоціофонетики**, у межах якої основна увага приділяється феномену звука, його вимові в реальності та функціонуванню в писемних пам'ятках, що в цілому становить фундамент мовної картини світу, закарбованої в лінгвоментальності українського народу, та відкриває можливості систематизації релевантних положень актуальних наукових парадигм у їхній проекції на концептуальні положення мовознавства.

Теоретична цінність роботи полягає в тому, що вона сприятиме осмисленню проблеми взаємодії та взаємовпливу психофоносемантичних аспектів у процесах породження і сприйняття мовлення на рівні його звукових презентацій, що поглибить підвалини психолінгвістики; уможливлуватиме виявлення раніше невідомих колірних і ознакових характеристик фонетичного значення та певних хронологічних змін у фонетичному значенні окремих звуків української мови, що концептуально доповнюватиме наявні знання з фоносемантики і фонетики в цілому. Діахронічний аспект виконаної роботи уяскравить положення історії української літературної мови, а визначення гендерних та вікових особливостей мовленнєвих реалізацій у різних локальних сегментах прислужиться в розробці теорій соціолінгвістики, а також лінгвокультурології та сугестивної лінгвістики.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані при викладанні базових теоретичних і практичних вишівських курсів, зокрема сучасної української мови (фонетика, орфоєпія, лексикологія), стилістики, діалектології, психо- та соціолінгвістики, історії української літературної мови, риторики, а також у низці відповідних спецкурсів і спецсемінарів із проблем орфоєпії, фоносемантики, культури мовлення, комунікативного впливу, у програмах та експертних комплексах у сфері сучасних комунікаційних технологій.

Матеріали дослідження можуть стати підґрунтям для укладання навчальних посібників, методичних рекомендацій, наукових розробок із проблем орфоєпії та психофоносемантики, для укладання орфоєпічних соціословників, прислужаться студентам при написанні наукових робіт різного кваліфікаційного рівня, а також дисертантам при написанні кандидатських та докторських досліджень. Створений у результаті дослідницьких пошуків «Український орфоєпічний стандарт (з електронним носієм)» допоможе у практичній підготовці викладачів української мови і літератури, студентів, абітурієнтів, а також тих, хто прагне оволодіти орфоєпічними нормами української мови на теренах України та за її межами. Дані про символіку звуків оптимізуватимуть викладання рідної й іноземної мов, стануть у нагоді в перекладацькій діяльності, у медійній практиці при створенні сугестійних текстів тощо.

Апробація роботи. Основні результати проведеного дослідження представлено в доповідях на 31 міжнародній науковій та науково-практичній конференції (2015-2019): на 23 міжнародних наукових конференціях, читаннях та симпозіумах (2015-2019): «*Relevanta si calitatea formarii universitare competente pentru present si viitor*» (Республіка Молдова, Бельці, 2015); «Покровські читання» (ПМР, Тирасполь, 2015–2017); «Михайло-Архангельські читання» (ПМР, Рибниця, 2015-2017); «*Ukrainica VIII: Univerzita Palackeho v Olomouci*» (Чеська Республіка, Оломоуць, 2016, 2018); П'яті міжнародні наукові читання пам'яті члена-кореспондента НАН України Юрія Олександровича Карпенка (Одеса, 2016); «Еволюція філологічної освіти в контексті вимог ФДОС» (ПМР, Тирасполь, 2016); «Всесвіт Тараса Шевченка» (Київ, 2017); «Тарас Шевченко в долі слов'янських народів: діалог через століття і кордони» (ПМР, Тирасполь, 2017); «*Topical researches of the World Science*» (ОАЕ, Дубаї, 2017); «*Topical Issues of Science and*

Education» (Польща, Варшава, 2017); «Science and society» (Канада, Гамільтон, 2017); «Сучасна філологія: парадигми, напрямки, проблеми» (ПМР, Тирасполь, 2017); «Українська мова у парадигмі світової лінгвістики» (Одеса, 2017); «Мова: класичне – модерне – постмодерне» (Київ, 2017); Професорсько-викладацька конференція (ПМР, Тирасполь, 2018; 2019); «Мова в різних лінгвокультурних просторах» (Одеса, 2018); «Eastern European Studies: Economics, Education and Law» (Болгарія, Бургас, 2018); «Філологія початку XXI сторіччя: традиції та новаторство» (Київ, 2018); на 2 всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми лінгводидактики: реалії та перспективи» (Херсон, 2016); «Антропоцентрична скерованість сучасної наукової лінгвістичної парадигми» (Миколаїв, 2017); на 4 наукових круглих столах «Одеська лінгвістична школа» (Одеса, 2015 – 2018).

Результати дослідження обговорено на щорічних звітних конференціях професорсько-викладацького складу Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, 2016, 2018).

Публікації. Основні результати дослідження викладено в 57 публікаціях, серед яких 1 монографія обсягом 33,71 др. арк.; 1 монографічне видання обсягом 6, 05 др. арк., 55 статей (одноосібних 54), із них 25 – у фахових виданнях України; 15 – в іноземних періодичних виданнях (Канада, Болгарія, ОАЕ, Молдова, Німеччина, Польща, ПМР), із них 2 англійською мовою; 5 – у колективних монографіях; 1 – в збірнику наукових статей та 9 тез (одноосібних 7).

Особистий внесок здобувача. У науковій праці «Кобзарь П. П. Артемовського-Гулака» у процесі становлення орфографічно-орфоепічної нормалізації української літературної мови (2012) та у 2 тезах, опублікованих у співавторстві, автору належить по 80 % загального внеску. Решту наукових праць виконано одноосібно.

Структура й обсяг роботи. Дисертація, представлена у вигляді монографії, містить перелік умовних скорочень, вступ, чотири розділи, висновки, список використаної літератури (531 позиція (з них 56 іноземними мовами), 39 позицій довідкової літератури (8 іноземними мовами), джерельної бази (15 позицій), 12 таблиць і 9 додатків, у яких конкретизовано результати експериментів, соціопитувань та наведено паспортизацію респондентів. Також до монографії на електронних носіях додаються видання «Українське усне мовлення українців на теренах України та за її межами: орфоепічний аспект» та навчальне видання «Український орфоепічний стандарт (з електронним носієм)». Загальний обсяг монографії – 580 сторінок, обсяг основного тексту становить 413 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, розглянуто сучасний стан вивчення дисертаційної проблематики, сформульовано мету й основні завдання роботи, описано її об'єкт, предмет, джерельну базу та застосовані методи аналізу, конкретизовано наукову новизну, теоретичну і практичну цінність одержаних

результатів, наведено відомості про апробацію результатів дослідження, його обсяг і структуру.

У першому розділі **«Теоретичні засади вивчення українського усного мовлення»** описано специфіку й актуальні аспекти дослідження УУМ; схарактеризовано етапи формування орфоепічних норм, здійснено діахронічний екскурс в історію становлення кожної орфографічної норми з висвітленням фонетико-орфоепічних рис української народної вимови в пам'ятках давньоукраїнської, староукраїнської і нової української літературної мови, починаючи з XI ст.; схарактеризовано нормативну базу сучасної української орфоепії, акцентовано увагу на вимові українських голосних, приголосних, звукосполук у рідномовних та іншомовних словах; виявлено специфічні девіантні та деградаційні процеси сучасного УУМ та систему орієнтирів – найважливіших атракторів мовної системи.

Літературне усне мовлення, на відміну від діалектного та просторічного, підпорядковане загальноприйнятим стандартам і може розглядатися в різних аспектах, насамперед в орфоепічному як базовому в реалізації мовленнєвих структур. У цьому аспекті усне мовлення аналізують насамперед у його відповідності системі літературної мови, загальноприйнятим та узвичаєним у цій мові нормам вимови, наголошування й інтонування. Українська орфоепія має і варіативні форми, що входять до літературного стандарту, в ній простежуються тенденції до зближення з орфографією та подолання орфоепічних паралелізмів, що виходять за рамки літературної вимовної норми. З одного боку, варіювання – це об'єктивний та неминучий вияв мовної еволюції (О. Бондар, М. Жовтобрюх, Ю. Карпенко), воно цілком закономірне і відбиває живі процеси звукового розвитку мови (М. Жовтобрюх, М. Крчмова), проте, з іншого боку, подолання вимовних паралелізмів, фонетичних дублетів є однією з найважливіших прогресивних ліній розвитку сучасної орфоепії (Д. Брозовіч, І. Клайн, М. Корчмова; М. Наконечний, П. Тимошенко, Н. Тоцька, М. Фащенко), оскільки вони розхитують орфоепічну норму і можуть стати регіональним варіантом.

Зважаючи на це, основним поняттям орфоепії є орфоепічні норми, які на сучасному етапі є сформованою усталеною системою, що є результатом дії внутрішніх законів розвитку мовної системи. Голосні звуки найчіткіше виявляються при ізольованій вимові або в наголошеній позиції після твердого приголосного. Приголосні звуки виразно вимовляються між голосними, на початку слова перед голосними. В інших позиціях вони характеризуються певними особливостями у своєму конкретному виявленні, тобто утворюють фонетичні варіації. У групах приголосних у потоці мовлення відбуваються асимілятивно-дисимілятивні зміни, спрощення, де зміна приголосного залежить від темпу мовлення та позиції. Фонетичні зміни, які відповідають звуковій системі сучасної української літературної мови, входять до норм літературної вимови.

Формування характерних для української мови фонетичних та й орфоепічних змін тісно пов'язане із загальним розвитком і становленням української мови як самостійної. У розділі запропоновано авторський підхід до періодизації історії української мови (зокрема зміну хронологічних меж етапу нової української

літературної мови (**НУЛМ**) з виокремленням козацької, новоукраїнської, сучасної доби, яка у своєму становленні пройшла такі етапи: 1) протоукраїнська мова (VII–X ст.); 2) давньоукраїнська мова (XI – перша половина XIV ст.); 3) староукраїнська мова: (друга половина XIV – перша половина XVII ст.); 4) нова українська мова (друга половина XVII ст. – наш час), де обґрунтовано доцільність виокремлення таких підперіодів: 1) *початковий підперіод нової української мови – козацька доба (друга половина XVII ст.–кінець XVIII ст.)*; 2) *середній підперіод нової української мови – утвердження НУЛМ – новоукраїнська доба (кінець XVIII ст.– 40 р. XIX ст.)*; 3) *останній підперіод нової української мови (40 р. XIX ст. – і до сьогодні)*.

Українські фонетичні риси, увібравши в себе значну частину праслов'янської мовної спадщини і чимало специфічних ознак, почали формуватись у V–VI ст. Становлення і розвиток основних вимовних рис української мови яскраво засвідчують писемні пам'ятки, найдавніші з яких датуються XI ст., зокрема в них простежуються випадки вживання *и* на місці ненаголошеного [е], *е* на місці ненаголошеного [и], ствердіння приголосних перед [е], асиміляції з (у прийменнику *без*) перед [с], збереження дзвінкості перед глухими, пом'якшення [ц], ствердіння шиплячих [ж], [ч], [ш] тощо. Наявність загальноукраїнських вимовних явищ у пам'ятках, писаних староукраїнською мовою ([и] на місці ненаголошеного [е] і навпаки, [у] – [о], спрощення груп приголосних, збереження твердих шиплячих, губних і [р], твердість приголосних перед [е], розрізнення фарингального звука [г] і задньоязикового [ґ], подвоєння приголосного [н], м'якість [ц'], [дж], [ждж], [дз], асимілятивні (асиміляція за глухістю-дзвінкістю у префіксі, асиміляція за місцем і способом творення, асимілятивне подовження приголосних, асиміляція свистячих перед шиплячими, африкатизація [д], [т']) і дисимілятивні зміни та ін.), є свідченням того, що для НУЛМ був підготовлений ґрунт ще старою літературною мовою.

Українська орфоепія у своїх найважливіших особливостях склалась у 20–30-х роках XX ст. і з того часу стала об'єктом наукового вивчення, насамперед скерованим на впровадження усного мовлення. Орфоепічні норми літературної мови, процес становлення яких має чотири етапи (вибір норм української літературної мови, їх кодифікація, впровадження та подальше розроблення й удосконалення), характеризуються двома протилежними ознаками – відносною сталістю й історичною змінністю.

Системні мовні норми диктуються самою мовною системою. В сучасній мовній практиці конкурують символічна і прагматична літературна норма, з якими корелюють поняття сильної і слабкої мовної норми, тобто регулярних традиційних реалізацій кодифікованих мовних одиниць (фонетичних, граматичних, лексичних) у писемній та усній практиці і відповідно – хитання у виборі того чи іншого наголосу, дотримання чергування звуків при словозміні чи при словотворенні тощо. Водночас із системними існують і дескриптивні та прескриптивні норми, де перші – модель реального функціонування різнорівневих мовних одиниць, а другі – ідеальні та переважно кодифіковані (С. Єрмоленко). Саме на підставі таких якостей системи, як структурованість, ієрархічність, дисипативність, невірноваженість, нелінійність та ін. і встановлюємо систему орієнтирів для побудови прескриптивної норми, де її аттрактором (О. Бондар, Г. Гакен, Т. Домброван, Е. Князева, П. Крузе, І. Стенгерс,

М. Стадлер), тобто своєрідною метою, має стати системна норма, мовна практика, а також нелінгвістичний (часто політичний) атрактор.

Мовна норма як базове поняття орфоєпії може змінюватися як у бік вдосконалення, так і в бік деградації (погіршення, занепад). Однією з найважливіших ознак деградації є регресивна зміна системи, зворотність зміни, зовнішній вплив, вплив іншої системи на розглядувану (О. Бондар). Мовні норми порушуються і мовленнєвими помилками, або девіаціями, найчастіше спричиненими необізнаністю з правилами літературної вимови, впливом діалектного середовища, близькоспорідненої мови, орфографії на усне мовлення, урбанізаційними процесами, асиміляційними вилученнями, асимілятивними втручаннями та наступами тощо.

Визначення найпоширеніших девіантних процесів в українському усному мовленні передбачає необхідність поглибленого і різноаспектного вивчення специфіки національної мовної системи, насамперед – її психо- та соціолінгвістичної інтерпретації, що дасть змогу виявити глибинну сприйняттеву механіку звукового ладу та встановити причини відхилень у процесах її репрезентації, сформулювати пропозиції із запобігання й усунення таких випадків, а отже, підвищити комунікативну компетентність і загальний рівень мовної культури у представників вітчизняного лінгвосоціуму.

Розділ другий **«Українське усне мовлення: психолінгвістичний аспект»** присвячено з'ясуванню фонетичного змісту та виявленню кольорових асоціацій звуків української мови. В зіставному аспекті визначено фонетичне значення та кольорова гама голосних звуків з урахуванням їхніх класифікаційних ознак – ряду, піднесення, лабіалізованості; фонетичний зміст та кольорові особливості приголосних звуків з урахуванням акустично-артикуляційних ознак – участі голосу і шуму, місця творення, способу творення, м'якості / твердості; конкретизовано психофоносемантику української звукової системи у порівнянні з російською та польською (остання – у межах сонорних звуків).

Проблема вивчення взаємозв'язку «звук – зміст» є об'єктом фоносемантики, орієнтованої на вивчення звукозображувальної системи мови, першим рівнем якої є звуконаслідувальна підсистема, другим – звукосимволічна. Денотатом номінації при звуконаслідуванні є предмети, явища та процеси, які мають здатність формувати звуки, що підсвідомо асоціюються з названими предметами, явищами тощо (В. Абаєв, М. Баскаков, Д. Бубрих, С. Воронін, О. Гуйєр, С. Карпукін, В. Левицький, А. Лескін, Л. Мацько, Є. Поливанов, Л. Харитонов, Ю. Юсип-Якимович та ін.). При звукосимволізмі денотатом номінації є предмети, явища, процеси, яким не властиве звукотворення, і певна відповідність між звуковими і семантичними образами виникає у психіці носіїв тієї чи іншої мови на рівні фоносемантичних моделей (Д. Вестерман, З. Ертель, Е. Партрідж, Г. Пауль, В. Скалічка, Ю. Тамбовцев, Дж. і М. Тейлори, Д. Ферс, С. Шляхова тощо).

Фонетичне значення (ФЗ) не усвідомлене, воно має асоціативний характер, з'ясування якого і стало предметом здійснених у роботі 4 експериментів (один з яких (визначення ФЗ українських глухих звуків та букв на їх позначення) проходив у два етапи), у результаті проведення яких було виявлено ФЗ українських звуків

(голосних, приголосних твердих / м'яких – дзвінких, глухих, сонорних) та українських букв на позначення глухих приголосних. До участі в експериментах було залучено 100 респондентів – студентів філологічного факультету спеціальності «Українська мова та література» ОНУ імені І. І. Мечникова, які брали участь і в подальших експериментах із визначення кольорових характеристик українських звуків та соціопитуваннях (див. далі).

Фоносемантична кваліфікація зазначених звуків здійснювалася за 10 найважливішими парами ознак із переліку О. Журавльова (*гарний – поганий, великий – малий, ніжний – грубий, світлий – темний, сильний – слабкий, гарячий – холодний, швидкий – повільний, веселий – сумний, гучний – тихий, добрий – злий*) з урахуванням їхніх артикуляційно-акустичних характеристик (Т. Бровченко, Ю. Карпенко, Н. Тоцька).

Узагальнюючи, зазначаємо, що гарними респонденти визнали всі голосні української мови, [м], [л], [н], [л'], [р'], [н'], [в], [б], [д], [д'], [з], [з'], [ж], [дж], [дз], [дз'], [к], [т], [х], [ц], [ц'], [ш], [с], [с']; великими – [р], [в], [м], [л], [а], [о], [у], [и], [е], [б], [д], [з], [з'], [ж], [дж], [дз], [дз'], [к], [т], [ф], [ц], [ш]; ніжними є звуки [о], [у], [і], [л], [н], [р], [л'], [р'], [н'], [д'], [з], [з'], [дз'], [к], [т'], [с], [ц'], [т'], [с], [с']; світлими – звуки [а], [о], [у], [і], [л], [л'], [р'], [н'], [в], [б], [д], [з], [з'], [ж], [дж], [дз], [дз'], [ц], [ц'], [т'], [с], [с']; сильними – звуки [а], [о], [и], [е], [у], [м], [л], [н], [р], [л'], [в], [б], [д], [д'], [ж], [з], [з'], [дж], [дз], [дз'], [к], [т], [ф], [ч], [ш], [с]; гарячими – звуки [о], [и], [і], [н], [р], [л'], [р'], [н'], [в], [д'], [ж], [дж], [дз], [дз']; швидкими – звуки [а], [о], [у], [л], [н], [р], [л'], [р'], [н'], [в], [б], [д], [з], [з'], [ж], [дж], [дз], [дз'], [г], [к], [т], [ф], [ц], [ч], [ш], [с]; веселими – звуки [а], [о], [у], [і], [л], [л'], [р'], [н'], [в], [д'], [з], [з'], [ж], [дж], [дз], [дз'], [к], [т'], [ц], [ц']; добрими – звуки [а], [о], [у], [і], [л], [н], [л'], [в], [р'], [д], [д'], [з], [з'], [ж], [дж], [дз], [дз'], [к], [т], [х], [ц], [ц'], [ш], [с], [с'], [т'], [п]; гучними визнали всі звуки, крім [і], [л], [р], [л'], [р'], [д], [з], [з'], [ж], [дж], [дз], [дз'], [г], [к], [п], [ц], [ч]. У цих характеристиках можна помітити зв'язок між настроєм і характером звуків: веселі звуки [а], [о], [у], [і] є добрими, а сумні [и], [е] – злими, а також грубими і темними.

В системі українського **вокалізму** увагу привертає звук [і]. Його ФЗ відмінні від значень всіх інших голосних: звук [і] – *малий, слабкий і тихий*. ФЗ голосних заднього ряду відрізняється від значення голосних переднього ряду: голосні [а], [о], [у] – *ніжні, світлі, холодні, швидкі, веселі, добрі*; голосні [и], [і], [е] – *гарячі, повільні*; [и], [е] – *грубі, темні, сумні, злі*. Фоносемантика голосних залежить також від ступеня піднесення спинки язика. Майже однакове значення голосних високо-середнього і низького піднесення [и] і [а], не збігається лише ознака добрий – злий. В огублених [о] й [у] всі характеристики збігаються. Від неогублених [а], [и], [і], [е] вони відрізняються значенням *ніжний, світлий, швидкий, веселий, добрий*.

Зіставний аналіз українських і російських голосних засвідчує, що український голосний [а], порівняно з російським, має значення – *сильний, швидкий, веселий*; [о] – *ніжний, гарячий, веселий, добрий*; [у], на відміну від російського, – *гарний, ніжний, світлий, сильний, швидкий, веселий, добрий*; [и] – *гарний, гарячий*; [і] – *гарячий*; [е] – *темний*.

В системі українського **консонантизму** проаналізовано ФЗ дзвінких, глухих та сонорних звуків (останні – й у зіставному аспекті).

Зазначено, що українські дзвінки та глухі характеризуються специфічними умовами творення, напруженням, зімкненням чи зближенням тих чи інших органів мовлення, які впливають на їхній фоносемантичний ореол. Установлено спільні й відмінні фоносемантичні характеристики дзвінких і глухих звуків.

Так, дзвінки передньоязикові [д], [д'], [дз], [дз'], [дж], [з], [з'], [ж] мають спільні значення: *гарний, сильний, але* відрізняються ознаками: *великий, грубий, світлий, гарячий, повільний, веселий, тихий, добрий* і відрізняються від [г] ознаками *гарний, сильний*, всі інші збігаються. За способом творення дзвінки приголосні, глотковий [г] та зімкнено-проривний [г] мають такі спільні ознаки, як *малий, грубий, темний, слабкий, сумний, злий*, але [г] – *швидкий, гучний*, а [г] – *повільний, тихий*. Спільні значення проривних [б], [д], [г] – *грубий, холодний, сумний*, а щілинних [ж], [з] – *гарний, сильний, швидкий, веселий, гучний, добрий*. Твердий [д] та м'який [д'] збігаються ознаками *гарний, сильний, добрий*, але відрізняються ознаками *малий-веселий, грубий-ніжний, темний-світлий, холодний-гарячий, швидкий-повільний, тихий-гучний*. Твердий [з] та м'який [з'] відрізняються лише деякими значеннями: *холодний-гарячий, тихий-гучний*. Щілинні [з], [з'], [ж], [г] та африкати [дз], [дз'], [дж] мають лише одну спільну ознаку – *гарний*, це свідчить про індивідуальність і самостійний статус кожного звука,

Глухі губні [п] та [ф] мають спільні ознаки: *погані, грубі, темні, сумні та холодні*; відмінні ознаки: звук [п] – *малий, слабкий, повільний, гучний, добрий*; звук [ф] – *великий, сильний, швидкий, тихий, злий*. Серед глухих зубних передньоязикових маємо спільні та відмінні ознаки: всі звуки, крім звука [т'], *гарні*, звуки [т] та [с] *сильні*, всі інші – *слабкі*: всі звуки, окрім [с], *добрі*. Передньопіднебінні глухі мають спільні ознаки: *грубі, темні, сильні, холодні та сумні*. Відмінні ознаки: [ч] – *поганий, швидкий, гучний, злий*, [ш] – *гарний, повільний, тихий, добрий*. До спільних ознак задньоязикових приголосних належать *гарні, холодні та добрі*; відмінні ознаки: [к] – *великий, ніжний, сильний, швидкий, веселий, гучний*, [х] – *малий, грубий, слабкий, повільний, сумний, тихий*. Спільні ознаки задньоязикових приголосних: *гарні, холодні та добрі*; відмінні ознаки: [к] – *великий, ніжний, сильний, швидкий, веселий, гучний*, [х] – *малий, грубий, слабкий, повільний, сумний, тихий*

Установлено також спільні та відмінні фоносемантичні характеристики сонорних, де найбільша кількість значень збігається для звуків [н] і [н'], [л] і [л'], [в] та [j] – по 5 значень.

Увиразнення специфіки консонантної системи української мови відбувалося в її зіставленні з польською з огляду на наявність багатьох спільних класифікаційних ознак (місце творення, спосіб творення, твердість / м'якість). Результати експерименту засвідчують, що для українських і польських сонорних найбільша кількість характеристик (по 9) збігається для звуків [н'], [р'], [л], а найменша – для звуків [й] та [j] (4 ознаки).

Додаткове зіставлення українських і російських сонорних засвідчило, що найбільша кількість характеристик збігається для звуків [р'] та [л] – по 9 ознак, а

найменша – для звуків [н], [н'] і [j] – по 4 ознаки. Також зауважено, що простір фонетичного значення чітко співвідноситься з артикуляційною класифікацією звуків (пор. з характеристиками англійських та японських звуків, представлених у розробках М. Тейлор та М. Майрона).

У межах фоносемантичних пошуків активну увагу науковців привертає й виявлення звуко-кольорових асоціацій в аспекті їхньої лінгвоментальної специфіки, оскільки мовнокольорова картина світу відображає особливості когнітивних структур національної свідомості (О. Журавльов, Ю. Казарін, Л. Прокоф'єва), синтезуючи універсальну (несвідому) здатність людини асоціювати звуки і кольори та національну (підсвідому) здатність відображати специфіку погляду на світ через конкретну мову в образно-логічному й естетичному сприйнятті.

Узагальнення отриманих унаслідок експериментів із визначення кольорових асоціацій українських голосних та дзвінких і глухих приголосних звуків (3 експерименти, де 1 мав на меті вільний вибір співвіднесень кольору та звука; 2 – вибір однозначних співвіднесень, тобто вибір кольорових характеристик звука із запропонованого переліку базових кольорів та кольорів, які отримали звуки під час першого експерименту; 3 – безпосереднє співвіднесення звука з кольором, де два останніх експерименти мали підтвердити результати першого – всього проведено 9 експериментів) засвідчило, що звук [а] українські респонденти схарактеризували як червоний, [о] – білий, [у] – жовтий, [и] – чорний, [і] – синій, [е] – зелений; [в] – білий, [м] – червоний, [н] – коричневий, [н'] – фіолетовий, [л] – блакитний, [л'] – жовтий, [р] – чорний, [р'] – синій, [й] – зелений, [б] – білий; [г] та [г] – чорні, [д] – синій, [д'] – червоний, [з'], [з] та [дз] – зелені, [дз'] – помаранчевий, [ж] та [дж] – жовті, [п] – помаранчевий, [ф] – фіолетовий, [т] – білий, [ц] – жовтий, [с] – синій, [ч] – чорний, [ш] – коричневий, [к] – коричневий, [х] – помаранчевий та ін.

Зіставний аспект кольорових асоціацій сонорних звуків української та польської мов (6 аналогічних до попередніх експериментів) засвідчив, що для польських респондентів звук [m] – червоний, [n] – коричневий, [r] – чорний, [l] – блакитний, [l'] – жовтий, [m'] – синій, [n'] – білий, [j] – зелений. Це ілюструє, що кольорове забарвлення українських та польських сонорних практично ідентичне, тільки польський [n'] – білий, а український [н'] – фіолетовий.

Майже однакові і кольорові гами голосних в українській і російській мовах, де вирізняється лише [у], який в українській мові жовтого кольору, а в російській – темно-синьо-зеленого.

Таким чином, доведено, що кожен звук має свій колір, проте є звуки, сприйняттеві кольори яких збігаються: [п], [х], [дз'] – помаранчевий; [к], [ш], [н] – коричневий; [з'], [з], [дз], [е], [й] – зелений та ін. Цікавим вважаємо і факт періодичних збігів між назвою кольору і власне звуком (приголосним): [ф] – фіолетовий, [с] – синій, [ч] – чорний та ін.

Виявлено зв'язок між психофоносемантикою та кольоровими асоціаціями звуків. Зокрема, «світлі, веселі, добрі» звуки [а], [о], [у], [і] забарвлені відповідно в червоний, білий, жовтий, синій кольори. Чорний голосний [и] за своїм фонетичним значенням *темний, сумний і злий. Поганий, грубий, темний, слабкий, холодний, сумний, злий* [г] та *грубий, темний, слабкий, холодний, повільний, сумний, тихий,*

злий [г] забарвлені в чорний колір, у той час як *гарний, великий, світлий, сильний, гарячий, швидкий, веселий, гучний, добрий* [ж] – у *жовтий*. Звук [ч] – *злий, поганий, грубий, темний*, його *чорний* колір збігається з цією характеристикою. Звук [ш] назвали *темним, сильним, холодним* і обрали для нього *коричневий* колір. Але, незважаючи на те що звук [п] має характеристику *поганого, грубого, сумного та темного* звука, респонденти обрали для нього яскравий *помаранчевий* колір. Не простежується зв'язок між психофоносемантикою та кольоровими асоціаціями і для *зеленого* звука [е], який є *грубим, темним, гучним, злим*.

Отже, порівнюючи отримані нами дані щодо звуко-кольорової асоціативності носіїв української мови, ми дійшли висновку про те, що саме кольори, які «запрограмовані» на фоносемантичному рівні, складають ту саму універсальну матрицю, що визначає початкову стадію кодування кольору вже на рівні несвідомого. Подальше опрацювання зазначених аспектів надасть змогу наблизитися до розв'язання таких фундаментальних проблем, як дослідження національної психоментальності, мовної і концептуальної картин світу, глибинних механізмів синтезу й аналізу мовлення, категорій неусвідомленого впливу на рівні фонетичних структур, оптимізації навчання мови тощо.

Третій розділ «**Соціофонетичний опис українського усного мовлення: голосні та приголосні звуки**» присвячено аналізу типових орфоепічних помилок (девіацій), яких припустилися респонденти під час соціопитування на теренах України та за її межами (визначається у відсотках рівень володіння орфоепією голосних, приголосних, стійкість / нестійкість норми). В окремих підрозділах звертається увага на фіксацію відповідних орфоепічних рис у писемних пам'ятках кінця XVIII–XIX ст., що дає змогу представити процес вироблення вимовних норм української літературної мови, ідентифікувати їхні інваріантні та варіативні масиви, засвідчити зв'язок НУЛМ зі старою і провести зіставний аналіз джерельних витоків національної орфоепії та її сучасного стану для пояснення різноаспектних процесів її еволюції і водночас – для виявлення девіантних зон, які потребують негайної уваги та відповідної корекції, що доцільно здійснювати експериментальним шляхом із залученням сучасних психо- та соціофонетичних методів дослідницьких інтерпретацій.

В україністиці термін *літературна мова* має тривалу історію вживання, є усталеним, але в останні роки у світовому мовознавстві поряд із визначенням «літературна (нормована) мова» з'явилося і поняття *стандартна мова*, яке вченими потрактовується по-різному. Наприклад, Ф. Філін та І. Білородід його не схвалюють, оскільки одне з двох значень – це «позбавлений індивідуальних особливостей, своєрідності, оригінальності; шаблонний, трафаретний». З іншого боку, Л. Белахов, В. Веселов, В. Сирота, О. Шевчук-Клюжева, М. Мозер надають перевагу саме цьому поняттю, бо в його семантиці закладено значення обов'язковості дотримання норм мовленнєвої діяльності. Стандарт не може бути швидко зміненим, надуманим чи випадковим; стандарт – це результат тривалої традиції, відбору найкращих варіантів. Підтримуючи таку думку, ми послуговуємося поняттям *стандартна мова* (стандартне мовлення, стандартизовані форми мовлення), ознаками якої є кодифікованість, інтелектуалізація, відповідність мовній системі, поширеність в

узусі, культурно-історична традиція, естетичне сприймання тощо. У межах стандартної мови неприпустимі будь-які некодифіковані елементи (діалектний вплив, вплив орфографії, інтерференція, інтеркаляція тощо), ідентифікацію яких здійснюємо із застосуванням діахронічного (на основі писемних пам'яток, які виявляють глибинне коріння кожної орфоепічної норми) та синхронічного (на основі низки експериментальних досліджень) підходів, що дають змогу в динаміці, ємно відтворити й унаочнити процеси дотримання та редукції нормативної вимови, а отже, визначити сильні і слабкі орфоепічні норми.

Історичний екскурс засвідчує, що в досліджуваних писемних пам'ятках НУЛМ у системі вокалізму високою частотністю характеризується вимова ненаголошених [e], [и], низькою – вимова [y] на місці ненаголошеного [o]; в системі консонантизму висока частотність притаманна збереженню дзвінкості в кінці слова і перед глухими та збереження дзвінкого [д] у префіксі од-(від-), послідовно префікс [з-] передається в пам'ятках літерою *с* перед глухими приголосними, для префікса *роз-* характерна варіантна передача на письмі, тобто простежується відповідність сучасній орфоепічній нормі.

Синхронічний підхід, здійснений у роботі, спирається на експериментальне соціолінгвістичне дослідження, фактичним матеріалом якого стали 11 слів-стимулів для аналізу вимови голосних та 19 слів-стимулів для аналізу вимови приголосних (Південна, Західна, Східна, Північна, Центральна Україна; загальна кількість респондентів – 270 осіб, тривалість записів звучного мовлення – 540 хв.) і за її межами у різних країнах (Канада, Європа, Америка, Придністров'я; загальна кількість респондентів – 100 осіб, тривалість записів звучного мовлення – 200 хв.). Така локалізація уможливила отримання об'єктивного уявлення про рівень володіння вимовними нормами представниками всіх зон національної лінгвоментальності й українцями, які проживають за кордоном, а також дала змогу встановити найпоширеніші орфоепічні девіації та відповідно – виявити причини і сформулювати фахові рекомендації щодо їх усунення. Алгоритм опису полягав у визначенні відсоткових показників володіння / неволодіння респондентами тією чи іншою вимовною нормою (на рівні вимови звуків, звукосполучень та слів). Крім того, залучено шкільні підручники з української мови для пояснення типових помилок, спричинених лакунальністю дидактичного матеріалу.

Узагальнення отриманих експериментальним шляхом результатів дало підстави для таких висновків:

Рівень володіння кодифікованими нормами часто визначається звуковою моделлю слова, тобто залежить від позиції звука і його оточення, що продукує варіантність нормативних реалізацій.

Виокремлено слабкі та сильні норми вимови голосних та приголосних звуків респондентами України та зарубіжжя (**У** та **З**).

Так, у системі вокалізму 37 % респондентів УЗ (України (**У**) – 38%, зарубіжжя (**З**) – 35%) дотримуються орфоепічної норми вимови ненаголошеного голосного [e] у позиції перед складом із наголошеним **[и]**; 35 % УЗ (**У** 37 %, **З** 33 %) – перед складом із наголошеним **[і]**; 27 % УЗ (**У** 23 %, **З** 30 %) – перед складом із наголошеним **[y]**; а 73 % респондентів при вимові в цій позиції відтворюють

правописні норми. 62 % УЗ (У 72 %, З 51 %) правильно вимовляють ненаголошений [е] перед наголошеними, крім [е], [и], [у], та в позиції між м'якими приголосними – 30 % усіх опитаних (У 48 %, З 12 %).

Дотримуються кодифікованої норми вимови ненаголошеного [и] перед наголошеним [е] > [е"] чи [е] 48 % респондентів УЗ (У 38 %, З 58 %); вимови [и] перед наголошеним [а] > [е"] 41 % опитаних УЗ (У 49 %, З 32 %); ненаголошений [и] в інших позиціях наближають до [е] 43 % інформантів УЗ (У 36 %, З 50 %).

Найчастіше порушуються норми вимови [о] та початкового [і]. Так, 25 % респондентів УЗ (У 31 %, З 19 %) наближує [о] до [у] в позиції перед складом з [і]: *проміння*; 35 % УЗ вимовляє [у] місці [о] перед складом з наголошеним [у]: *зозуля* (У 35 %: Північна Україна (ПнУ) 8%, Південна Україна (ПдУ) 80 %, Західна Україна (ЗхУ) 60 %, Східна Україна (СхУ) 0 %, Центральна Україна (ЦУ) 28 %; З 34 %: Придністров'я (ПМР) 0 %, Європа 16 %, Америка 30 %, Канада 30 %), але жоден придністровець та східноукраїнець не вимовили це слово згідно з нормою. ОН початкового наголошеного [і] дотримуються 22 % опитаних УЗ (У 34 % : ПнУ 18%, ПдУ 76 %, ЗхУ 0 %, СхУ 0 %, ЦУ 76 %; З 9 %: ПМР 20 %, Європа 6 %, Америка 0 %, Канада 10 %); 78 % вимовляють [і] на місці [і"], [и'] або [и] у лексемі *іноді*, американці, молодь СхУ та ЦУ не відтворюють цієї норми у мовленні, тому ці норми є нестабільними.

В системі *консонантизму* зафіксовано девіації при вимові дзвінких приголосних у кінці слова, зокрема 50 % опитаних УЗ (У 33 %, З 66 %) оглушують дзвінкий [г] > [х], але 100 % інформантів зберігають дзвінкий [д] у кінці слова: *Вишгород*. Нестабільною є і вимова дзвінких перед глухими приголосними: лише 39 % УЗ (У 41 %, З 37 %) вимовляють [г] замість [к], 67 % УЗ (У 67 %, З 67 %) – [ж] замість [ш], 47 % УЗ (У 44 %, З 50 %) – [г] на місці [х] у слові *могти*, проте в слові *легкий* 82% інформантів УЗ (У 90 % : ПнУ 58 %, ПдУ 18 %, ЗхУ 100 %, СхУ 28 %, ЦУ 22 %; З 73 %: ПМР 80 %, Європа 70 %, Америка 60 %, Канада 80 %) дотримуються норми, як і всі мешканці ЗхУ.

Таку ж нестабільність спостерігаємо й у вимові сонорного [в] на початку, в кінці та в середині слова, напр.: *впав, навчання, вовк*: на початку слова та в кінці слова [ў] вимовляють 30 % УЗ (У 45 %: ПнУ 58 %, ПдУ 18 %, ЗхУ 100 %, СхУ 28 %, ЦУ 22 %; З 14 %: ПМР 14 %, Європа 10 %, Америка 0 %, Канада 30 %); у середині слова після голосного [ў] правильно вимовляють у слові *вовк* 33 % УЗ (У 57 % : ПнУ 64%, ПдУ 30 %, ЗхУ 100 %, СхУ 38 %, ЦУ 52 %; З 8 %: ПМР 8 %, Європа 13 %, Америка 10 %, Канада 0 %), проте в слові *навчання* – лише 19 % респондентів УЗ (У 34 %: ПнУ 24%, ПдУ 28 %, ЗхУ 100 %, СхУ 0 %, ЦУ 20 %; З 4 %: ПМР 0 %, Європа 7 %, Америка 10 %, Канада 0 %). Цією нормою володіють всі респонденти західної зони України, але не дотримуються канадійці й американці українського походження та східноукраїнські інформанти.

Порушуються й норми вимови префіксів, а саме їх кінцевого звука. Більшість оглушує кінцевий приголосний префікса перед глухим, але 51 % опитаних УЗ (У 41 %, З 60 %) не оглушує [б] > [п], 39 % УЗ (У 33 %, З 45 %) – [д] > [т] та 47 % УЗ (У 52 %, З 41 %) – [ж] > [ш]. Проте в словах із можливою подвійною вимовою порушення ОН відсутнє, і норма вимови з- у префіксах *роз-*, *без-* перед глухими,

крім шиплячих, є стійкою: кінцевий приголосний префікса **роз-** 48 % УЗ вимовляють як [роз], 52 % як [рос] (У 51 % [роз], 49 % [рос], 3 54 % [рос], 46 % [роз]). 77 % УЗ вимовляють префікс **без-** як [бе^н с], 23 % – як [бе^н з] (У 84 % [б е^н с], 16 % [б е^н з], 3 [бе^н с] 70 %, [бе^н з] 30 %). Норми вимови [з], що є прийменником або префіксом, переважно дотримуються, проте вимовляють як [с] перед глухими приголосними в різних словах по-різному: 49 % УЗ (У 62 %, 3 35%) у слові, де [з] перед кореневим [ц]; 68 % УЗ (У 76%, 3 59 %) – де [з] перед кореневим [к]; 73 % УЗ (У 68 %, 3 78%) – де [з] перед кореневим [с].

Більшість респодентів дотримуються ОН африкатів [д̪з] та [дж̪]: *джерело*, *дзвінок*, де злитий [дж̪] вимовляють 74 % в УЗ (У 68 %, 3 80 %), злитий [д̪з] – 79 % в УЗ (У 100 %, 3 57 %), що свідчить про їхню стійку норму в Україні (насамперед у ЗхУ).

Таким чином, *стійкими* є норми вимови ненаголошеного [е] перед наголошеними, крім [е], [и], [у]; глухих перед дзвінками, [г] перед глухим [к]; префіксів **роз-**, **без-** перед глухими приголосними (крім шиплячих); дзвінкого [д] у кінці слова, префікса-прийменника з-, африката [д̪з]. Для ЗхУ стійкими є норми вимови [д̪з], [дж̪], [в] як [у], глухих перед дзвінками, [г] як [х] у певних позиціях. Додамо, що стійкими можемо вважати ті норми, які фіксуються в писемних пам'ятках, і навпаки, ті вимовні особливості, що не відбито в пам'ятках або засвідчено зрідка, належать до нестійких, найчастіше порушуваних.

Нестійкими для українців є норми вимови [е] у позиції перед складом із наголошеним [и], [і], [у]; [о] в позиції перед складом із наголошеними [і] та [у], наголошеного початкового [і] та приголосного [в]. Сюди ж уналежнюємо і некодифіковану вимову префіксів **об-**, **від-**, **між-**. У цілому молодь України дотримується ОН, відхилення переважно пов'язані з впливом орфографії, близькоспорідненої мови та часто незадовільним рівнем шкільних підручників, у яких обов'язково повинні наводитися зразки звучного і транскрибованого мовлення, що полегшуватиме оволодіння відповідними нормами.

Для респодентів за межами України *стійкими* є норми вимови дзвінких у кінці слова; глухих перед дзвінками; [з] у префіксах **роз-**, **без-** перед глухими, [дж̪], [д̪з], [г]. *Слабкими, нестійкими* є практично всі інші обстежені норми, серед яких найбільші труднощі виникають при вимові [в] як [у], що пояснюємо відсутністю теоретичних знань, розбіжністю між звучанням та фонемним складом, зафіксованим на письмі тощо.

Четвертий розділ «Соціофонетичний опис українського усного мовлення: **звукосполук**» присвячено аналізу типових помилок при вимові звукосполук, яких припустилися респонденти України та за її межами (визначається у відсотках рівень володіння орфоепією звукосполук, стійкість / нестійкість норми), здійсненому з урахуванням гендерної специфіки й у проекції на діахронічну ретроспективу писемних пам'яток кінця XVIII–XIX ст.

Вивчення вимови звукосполук молоддю різних регіонів України (Південна, Західна, Східна, Північна, Центральна) та в інших країнах (Канада, Європа, Америка, Придністров'я) було здійснено на основі соціопитування. Узагальнення отриманих матеріалів дало змогу визначити локально конкретизований і загальний

рівень володіння орфоепією звукосполук респондентів України й української діаспори за кордоном. Мова, якою спілкуються респонденти (крім опитаних ЗхУ, ПнУ, ЦУ, ПдУ, Америки, ПМР), здебільшого російська, за національністю респонденти – українці. На основі записів вимови 58 слів-стимулів 370 особами простежено вимову свистячих перед шиплячими та навпаки; вимову [д], [т] перед свистячими і шиплячими; спрощення у групах приголосних; вимову звукосполук [чн], [с'т']. Проаналізувавши результати соціопитування, ми дійшли таких висновків:

Володіння нормою вимови шиплячих перед свистячими (*книжці, відважся* та ін.) показали лише 17 % респондентів в УЗ: У 20 % (29 % в ПнУ, 8 % – ПдУ, 8 % – ЗхУ, 30 % – СхУ, 23 % – ЦУ) і 3 14 % (21 % у ПМР, 10 % – Європі, 14 % – США, 12 % – Канаді). Інші 83 % вимовляють чітко кожен звук: [жс'] замість [з'с'], [чс'] – [ц'с'], [жц'] – [з'ц'], [чц'] – [ц':], [шс'] – [с':], [шц'] – [с'ц'], [чдз] – [цдз], [ждз] – [здз] без уподібнення шиплячого, що зумовлено впливом орфографії.

Свистячі перед шиплячими (*розжувати, зшити* та ін.) правильно вимовляють 37 % інформантів в УЗ: У 48 % (56 % в ПнУ, 45 % – ПдУ, 39 % – ЗхУ, 46 % – СхУ, 53 % – ЦУ) і 3 26 % (41 % в ПМР, 15 % – Європі, 30 % – США, 15 % – Канаді). 63% опитаних в УЗ вимовляють чітко кожен звук ([сш] замість [ш:], [сч] – [шч], [зш] – [жш], [зч] – [жч], [зж] – [ж:], [здж] – [ждж]), без уподібнення свистячого, що є грубим порушенням норми.

При вимові приголосного [д] перед свистячими (*відзнака, відсвяткувати* та ін.) 42 % респондентів УЗ передають асиміляцію за способом творення: У 50 % (55 % в ПнУ, 22 % – ПдУ, 55 % – ЗхУ, 57 % – СхУ, 63 % – ЦУ) та 3 34 % (72 % в ПМР, 5 % – Європі, 23 % – США, 35 % – Канаді). Для інформантів, у яких відсоток більше 50 %, ця норма є стабільною.

Нормативну вимову [д] перед шиплячими (*віджити, від джерела* та ін.) продемонстрували лише 30 % респондентів в УЗ: У 37 % (46 % в ПнУ, 19 % – ПдУ, 20 % – ЗхУ, 51 % – СхУ, 49 % – ЦУ) та 3 22 % (50 % в ПМР, 9 % – Європі, 14 % – США, 18 % – Канаді). 70 % інформантів УЗ відтворюють у вимові написання слів, а не асимілятивні зміни за місцем і способом творення. Дев'яті цієї ОН пов'язані й з оглушенням дзвінкого приголосного [д], що є типовим для всіх учасників опитування.

Нормою вимови [т] перед свистячими (*сміється, от зараз* та ін.) володіє 58 % усіх опитаних: У 62 % (73 % в ПнУ, 59 % – ПдУ, 57 % – ЗхУ, 53 % – СхУ, 66 % – ЦУ) і 3 54 % (71 % в ПМР, 30 % – Європі, 57 % – США, 55 % – Канаді), що дає підстави вважати її стійкою.

42 % респондентів в УЗ (У 41 % (56 % в ПнУ, 30 % – ПдУ, 17 % – ЗхУ, 62 % – СхУ, 39 % – ЦУ) та 3 43 % (64 % в ПМР, 15 % – Європі, 38 % – США, 53 % – Канаді) дотримуються норми вимови [т] перед шиплячими. Нормою вимови [т] перед [ш] (3 56 % – У 45 %); [т] перед [ж] (3 40 % – У 11 %) краще володіють в діаспорі, в Україні вищий показник володіння нормою [т] перед [дж] (У 52 % – 3 0 %); [т] перед [ч] (3 54 % – У 72 %).

33 % респондентів УЗ (У 50 % (52 % в ПнУ, 63 % – ПдУ, 52 % – ЗхУ, 47 % – СхУ, 37 % – ЦУ) і 3 15 % (59 % у ПМР, 5 % – у Європі, 15 % – США, 15 % – Канаді) продемонстрували у мовленні спрощення в групах приголосних. Як

показують результати, стійкою, стабільною ця норма є в ПнУ, ПдУ, ЗхУ, ПМР, в інших регіонах та країнах простежується її хитання.

Нестійкою є й вимова [чн] як [шн]. Лише 17 % респондентів УЗ (У 22 % (42 % в ПНУ, 2 % – ПдУ, 30 % – ЦУ, 38 % – СхУ) і 3 12 % (48 % в ПМР)) відтворили цю норму. Західноукраїнські, східноукраїнські респонденти й американці, європейці, канадійці українського походження під впливом правопису припустилися помилок у вимові.

67 % респондентів УЗ (У 81 % (95 % в ПНУ, 77 % – ПдУ, 90 % – ЗхУ, 75 % – СхУ, 66 % – ЦУ) та 3 52 % (100 % в ПМР, 67 % – Європі, 27 % – США, 13 % – Канаді) володіють нормою вимови [с'т'] як [с'т'']. Прогресивну асиміляцію за способом творення майже не відтворюють амерканці, канадійці, у мовленні інших респондентів вона є стійкою.

Також встановлено, що рівень володіння ОН залежить не лише від локальних характеристик респондентів, а й від їхньої гендерної належності: він вищий у жінок і нижчий у чоловіків-респондентів обстежених регіонів України та інших країн. Доволі істотним є і вплив сфери діяльності респондентів: представники негуманітарних спеціальностей удвічі частіше припускаються помилок при вимові, ніж філологи.

Узагальнення отриманих результатів довело, що для українських респондентів *стійкими* у вимові звукокомплексів є норми вимови приголосних [т] і [д] перед свистячими, [с'т'] як [с'т''], спрощення в групах приголосних; для українців зарубіжжя – це вимова [т] перед свистячими і шиплячими та вимова [с'т'] як [с'т'']. *Нестійкими* комплексами для всіх представників УЗ є норми вимови шиплячих перед свистячими та навпаки, приголосного [д] перед свистячими та шиплячими, вимова [чн], спрощення в групах приголосних. Таким чином, рівень володіння орфоєпією звукосполук в Україні становить 46 %, у 3 – 30 %, а отже, ця ОН є нестійкою, слабкою.

Таким чином, у розділі доведено, що орфоєпічні девіації в ПдУ, СхУ, ЦУ, ПМР, США виникають унаслідок українсько-російського білінгвізму, копіювання у вимові написання слів, відсутності теоретичних знань; орфоєпічні девіації в ЗхУ, ПнУ, Європі, Канаді – внаслідок впливу орфографії та низького рівня обізнаності з відповідними правилами. На рівень цих норм в Україні впливає і брак оптимального дидактичного матеріалу в шкільних підручниках.

З огляду на зазначене в дослідженні запропоновано «Орфоєпічний стандарт української мови», який містить чіткі правила вимови голосних, приголосних, звукосполук в українських та іншомовних словах, забезпечуючи врахування двох рівноправних форм функціонування літературної мови – писемної та усної, оскільки вивчення мови зорієнтоване в основному на писемний її різновид, де фіксується здебільшого головний вияв фонем, а не розмаїття її алофонів.

Узагальнення результатів проведеного комплексного дослідження українського усного мовлення в історичній ретроспективі та синхронічній перспективі психо- та соціолінгвістичних інтерпретацій створило підстави для формування засад нового лінгвістичного напрямку – **синхронічно-діахронічної психосоціофонетики**, у межах якого відкриваються можливості поглибленого

вивчення відповідних аспектів української фонетичної (орфоепічної) системи в її проекції на концептуальні положення світового мовознавства.

Так, у межах синхронічної соціофонетики досліджуються імперативні, диспозитивні та прагматичні орфоепічні норми, де останні корелюють із поняттям слабкої та сильної мовної норми, що виявляється у функціюванні, з одного боку, нормативних, а з іншого – девіантно-деградаційних процесів (інтерференції, інтеркаляції), що зредуковують загальний рівень мовленнєвої культури лінгвосоціуму. Метою таких досліджень є оптимізація і кодифікація нормативного мовлення, обґрунтування його історичної органічності, тяглості, регулювання писемної та усної форми літературної мови, формування прогресивних ліній розвитку сучасної фонетичної системи в цілому.

Історична соціофонетика вивчає становлення орфоепічних норм нової української літературної мови, важливі матеріали – першодруки та рукописи, що належать до періоду XI – XIX ст., у яких завдяки особливостям правопису відбилися риси живого усного народного мовлення; висвітлює місце досліджуваних пам'яток у формуванні орфоепії української літературної мови, які згодом стали орфоепічною нормою. Історична соціофонетика дає змогу 1) визначати в часі формування тих мовних норм, що на сучасному рівні кваліфікуються як орфоепічні; 2) виразно висвітлювати сутність орфоепічних норм як мовних явищ, що з тих чи інших причин не знайшли адекватного орфографічного вираження; 3) засвідчувати для різних хронологічних зрізів нетотожний обсяг тих мовних явищ, які можна вважати орфоепічними нормами; 4) виявляти генеральні тенденції розвитку цих явищ.

Психофоносемантика дає змогу експериментально визначити суб'єктивно-об'єктивний лінгвофонний складник національної мовної та концептуальної картин світу через установлення їхніх звуко-кольорових сегментів, що відповідно уможлиблює ідентифікацію оригінальної амплітуди світосприйняття через конкретну мову в образно-логічному й естетичному ракурсах.

Об'єктом синхронічно-діахронічної психосоціофонетики є фонетична система мови, *предметом* – аналітична реконструкція психолінгвістичних факторів її функціонування в континуальному просторі конкретного лінгвосоціуму у проекції на історичні джерела становлення і розвитку цієї системи. Методологічна база синхронічно-діахронічної психосоціофонетики становить собою синтез загальних і спеціальних методів дослідження, провідними серед яких виступають порівняльно-історичний (для порівняння орфоепічних особливостей у синхронії (сучасна жива вимова) та діахронії (відбиття в писемних пам'ятках; для вивчення історичних коренів кожної вимовної норми)); зіставний (для виявлення особливостей фонетичного змісту та кольорової гами звуків з урахуванням класифікаційних ознак конкретної мови, а також для виявлення специфіки національної орфоепічної картини); метод лінгвістичної географії (для визначення просторового функціонування орфоепічного явища), а також низка власне експериментальних методів, насамперед психометричний метод вивчення фоносемантики звуків, методи польового дослідження: анкетування, усне опитування, соціолінгвістичний аналіз, вільний і скерований асоціативний експеримент, слуховий та аудиториський аналіз тощо.

ВИСНОВКИ

Оволодіння нормами української літературної вимови є важливим складником загальної культури особистості та соціуму й уможливорює ефективну взаємодію у різних комунікативно-суспільних сферах – побутовій, культурно-освітній, науковій, державній тощо. Проте звертаємо увагу на низку факторів, які істотно впливають на функціонування вимовного стандарту. З одного боку, це фактори діахронічної природи, пов'язані з чітким усвідомленням історичного розвитку мовної системи в цілому та становленням орфоепічної нормативної бази зокрема, що відповідно передбачає необхідність ретельного аналізу різнопланових джерел, насамперед – стародавніх писемних пам'яток, які фіксують як інваріантні, усталені вимовні моделі, так і варіативні, ті, що в процесі подальшого становлення мовної системи зазнали концептуальних змін. З іншого боку, на рівні синхронії на нормативну вимову з огляду на складність самого феномену усного мовлення впливає широка амплітуда психо- та соціолінгвістичних факторів, серед яких – специфіка мовленнєвопороджувальних і сприйняттєвих процесів, соціальні статуси мовців, їхні локальні характеристики тощо. Синтез же синхронічно-діахронічного підходу до аналізу орфоепічної системи уможливить отримання стереометричного й об'єктивного знання про глибинну природу реконструйованих мовних рівнів, дасть змогу чітко визначити позитивні та негативні фактори її функціонування, а отже, сприятиме оптимізації культури мовлення та й загальної культури в лінгвосоціумі.

У результаті проведеного синхронічно-діахронічного аналізу фонетичного рівня українського усного мовлення в його психо- та соціолінгвістичних вимірах ми дійшли таких висновків:

Стабілізація орфоепічних норм залежить від певних об'єктивних обставин, насамперед від стану впорядкованості літературної мови в цілому. Однією з найважливіших прогресивних ліній розвитку сучасної української орфоепії є подолання в ній фонетичних дублетів, вимовних паралелізмів, зокрема територіального характеру. Сучасна українська орфоепія відбиває також тенденції до подальшої фонологічної диференціації звуків у системі консонантизму за ознакою їхньої непалатальності і палатальності, а також до зближення її з орфографією. Спираючись на фонетичні процеси, орфоепія подає індивідуальні норми для різних випадків і вибирає з наявних варіантів вимови те, що найбільш відповідає прийнятим традиціям і тенденціям розвитку цієї мови. Так, голосні звуки найчіткіше виявляються при ізольованій вимові або в наголошеній позиції після твердого приголосного, а приголосні звуки виразно вимовляються між голосними, на початку слова перед голосними. В інших позиціях вони характеризуються певними особливостями у своїх конкретних реалізаціях, тобто утворюють фонетичні варіації. Фонетичні зміни, які відповідають звуковій системі сучасної української літературної мови, входять до норм літературної вимови.

У роботі ми послуговуємося поняттям *стандартна мова* (стандартне мовлення, стандартизовані форми мовлення), ознаками якої є кодифікованість, інтелектуалізація, відповідність мовній системі, поширеність в узусі, культурно-історична традиція, естетичне сприймання тощо. У межах стандартної мови

неприпустимі будь-які некодифіковані елементи (діалектний вплив, вплив орфографії, інтерференція, інтеркаляція тощо), ідентифікацію яких здійснюємо із застосуванням діахронічного (на основі писемних пам'яток, які виявляють глибинне коріння кожної орфоепічної норми) та синхронічного (на основі низки експериментальних досліджень) підходів, які дають змогу в динаміці, ємно відтворити й унаочнити процеси дотримання та редукції нормативної вимови, а отже, визначити сильні і слабкі орфоепічні норми.

Українські фонетико-орфоепічні риси, увібравши в себе значну частину праслов'янської мовної спадщини і чимало специфічних діалектних рис, почали формуватись у V – VI ст. Писемні ж джерела української мови датуються XI ст. і свідчать, що вже тоді українська мова мала свої основні орфоепічні риси: вимова ненаголошених [e], [и], збереження дзвінкості в кінці слова і перед глухими, збереження дзвінкого [д] у префіксі *од-(від-)*, оглушення префікса [з-] перед глухими приголосними, варіантна передача на письмі префікса *роз-*, тобто простежується відповідність із сучасними орфоепічними нормами. Наявність загальноукраїнських вимовних явищ у пам'ятках, писаних староукраїнською мовою, є свідченням того, що для нової української літературної мови був підготовлений ґрунт у старій літературній мові. Простеживши відбиття особливостей української народної вимови у пам'ятках НУЛМ кінця XVIII – XIX ст. (за матеріалами першодруків та рукописів), можемо відзначити, що в них відбилися вимовні риси, більшість із яких стала орфоепічною нормою сучасної української літературної мови.

Формування характерних для української мови фонетичних та й орфоепічних змін тісно пов'язано із загальним розвитком і становленням української мови як самостійної. У роботі обґрунтовано доцільність корекції періодизації української мови, зокрема її 4 періоду – періоду НУЛМ, у межах якого виокремлено 3 підперіоди: 1) початковий підперіод нової української мови – козацька доба (II половина XVII ст.–кінець XVIII ст.); 2) середній підперіод нової української мови – новоукраїнська доба (кінець XVIII ст.– 40 р. XIX ст.); 3) останній підперіод нової української мови (40 р. XIX ст. – і до сьогодні).

Системні мовні норми диктуються самою мовною системою. В сучасній мовній практиці конкурують символічна і прагматична літературна норма, з якими корелюють поняття сильної і слабкої мовної норми. Водночас із системними існують і суто прескриптивна та дескриптивна мовна норма. Саме на підставі таких властивостей системи, як структурованість, ієрархічність, дисипативність, невірноваженість, нелінійність та ін. і слід формувати систему орієнтирів для побудови прескриптивної норми. Атрактором, тобто своєрідною метою, для прескриптивної норми повинна бути норма системна, мовна практика, і тоді йтиметься не лише про норми писемної, літературної мови, а й про усні норми. Нехтування прескриптивною нормою у мовленнєвій практиці, насамперед унаслідок поступального розвитку усного мовлення, призводить до її відмирання. Диспозитивна мовна норма передбачає уможливлення вибір мовця із кількох варіантів. Відсутність такого вибору на рівні прескриптивної норми зумовлює її руйнацію. Потужним є й екстралінгвістичний (часто політичний) атрактор.

Мовна норма може змінюватися як у бік удосконалення, так і в бік деградації. Однією з найважливіших ознак деградації є регресивна зміна системи, ознака зворотності зміни, зовнішній вплив, вплив іншої системи на розглядувану. Мовні норми порушуються і девіаціями, спричиненими необізнаністю з правилами літературної вимови, впливом діалектного середовища, близькоспорідненої мови, орфографії, урбанізаційними процесами, ліквідацією природних орфографічних норм тощо. Сьогодні ж опанування орфоепічними нормами мовлення тісно пов'язане з усвідомленням психолінгвістичної специфіки процесів породження і сприйняття мовлення та соціолінгвістичними параметрами функціонування мови.

У межах **психолінгвістичних інтерпретацій** українського усного мовлення встановлено наявність взаємозв'язку між матеріальною формою слова і його значенням, що є об'єктом фоносемантики, скерованої на вивчення звукозображувальної (тобто звуконаслідувальної та звукосимволічної) системи мови. В цьому ж плані вивчають і звуко-кольорові асоціації – один із шляхів висвітлення глибинних смислів, закладених у національних мовах. Синестетично зумовлена звуко-кольорова картина світу складається з декількох компонентів, де провідними є універсальна (несвідома) здатність людини асоціювати звуки і кольори та національна (підсвідома) здатність відображати специфіку погляду на світ через конкретну мову в образно-логічному й естетичному сприйнятті. Звуки кожної мови тоді досліджуються як явища артикуляційно-акустичні, які, проте, мають і своє власне значення, що виникає у підсвідомості як асоціація від сприйняття звука і становить його фонетичний зміст.

Зважаючи на зазначене, у роботі проведено 20 **експериментальних фоносемантичних досліджень**, узагальнення результатів яких дало змогу сформулювати такі висновки:

Застосована методика експериментального дослідження фонетичного значення уможливила отримання нових даних про українську звукову фоносемантику. Українські звуки характеризуються унікальним і багатим фонетичним значенням, чіткими кольоровими асоціаціями. Виявлено потенційні хронологічні коливання фоносемантики голосних і приголосних та два основні типи зв'язків: а) зв'язок психофоносемантики звука з артикуляційною характеристикою; б) взаємозв'язок між фонетичним значенням та кольоровими асоціаціями.

Для фоносемантичного аналізу українських звуків виокремлено 10 біполярних психофізичних шкал: *гарний – поганий; великий – малий; ніжний – грубий; світлий – темний; сильний – слабкий; гарячий – холодний; швидкий – повільний; веселий – сумний; гучний – тихий; добрий – злий*. Установлено, що ФЗ окремих приголосних може змінюватися протягом тривалого хронологічного періоду і залишатися статичним протягом короткого тимчасового інтервалу. ФЗ голосних звуків, у порівнянні з приголосними, є більш стійким і яскраво вираженим у синхронічному плані.

В системі українського *вокалізму* зафіксовано спільну ознаку *гарний* та своєрідність звука [і], оскільки його ФЗ відмінні від значень усіх інших голосних. ФЗ значення голосних заднього ряду відрізняється від значення голосних переднього ряду. Фоносемантика голосних залежить також від ступеня піднесення

спинки язика. Майже однакове значення голосних високо-середнього і низького піднесення [и] та [а], не збігається лише ознака *добрий* – *злий*. В огублених голосних [о] й [у] всі характеристики збігаються.

В системі українського *консонантизму* проаналізовано ФЗ дзвінких, глухих та сонорних звуків (останні – й у зіставному аспекті).

Зазначено, що українські дзвінки та глухі характеризуються специфічними умовами творення, напруженням, зімкненням чи зближенням тих чи інших органів мовлення, які впливають на їхній фоносемантичний ореол. Установлено спільні й відмінні фоносемантичні характеристики дзвінких і глухих звуків та сонорних звуків.

Увиразнення специфіки консонантної системи української мови відбувалося в її зіставленні з польською з огляду на наявність багатьох спільних класифікаційних ознак цих мов (місце творення, спосіб творення, твердість / м'якість). Результати експерименту засвідчують, що для українських і польських сонорних найбільша кількість характеристик (по 9) збігається для звуків [н'], [р'], [л], а найменша – для звуків [й], [j] (4 ознаки).

Додаткове зіставлення українських і російських сонорних засвідчило, що найбільша кількість характеристик збігається для звуків [р'] та [л] – по 9 ознак, а найменша – для звуків [н], [н'] і [j] – по 4 ознаки. Також зазначено, що простір фонетичного значення чітко співвідноситься з артикуляційною класифікацією звуків.

В аспекті асоціативно-колірної ідентифікації ФЗ визначено 6 базових кольорів, які співвідносяться у свідомості носіїв мови з українськими голосними; 5 кольорів – із дзвінкими приголосними, 9 кольорів – з українськими сонорними, 7 кольорів – із глухими приголосними, 8 кольорів – із польськими сонорними (в зіставних аспектах дослідження). При зіставленні кольорової гами українських і російських голосних виявилось, що кольорові характеристики більшості звуків збігаються або майже однакові, крім голосного [у].

Таким чином доведено, що українські звуки характеризуються багатим фонетичним значенням, а також оригінальним кольоровим забарвленням. Простір фонетичного значення співвідноситься з артикуляційною класифікацією звуків. Лінгвокольорова картина має всі ознаки національно-зумовленої системи, оскільки вона відносно стійка, формується і функціонує на базі національної мови і відбиває особливості когнітивних структур національної свідомості, де саме кольори, «запрограмовані» на фоносемантичному рівні, складають ту саму універсальну матрицю, що знаходиться в початковій стадії кодування кольору вже на рівні несвідомого.

Соціолінгвістичний аспект вивчення фонетичної системи УУМ було скеровано на аналіз вимови голосних, приголосних та звукосполук молоддю України та зарубіжжя, що в цілому дало підстави визначити рівень володіння орфоепією у різних регіонах України (Південна, Західна, Східна, Північна, Центральна) та в інших країнах (Європі (Молдові, Італії, Чехії, Польщі, Німеччині), Канаді, Америці, ПМР). Узагальнення здійснено на основі записів вимови 11 слів-стимулів для аналізу вимови голосних, 19 слів-стимулів для аналізу вимови

приголосних, 55 – для вимови звукосполук 370 особами, зокрема з урахуванням низки їхніх соціальних характеристик (вік, стать, фах, місце проживання).

У результаті проведеного соціопитування виявлено слабкі та сильні вимовні норми голосних і приголосних звуків. *Нестійкими* для українців є норми вимови [e] у позиції перед складом з наголошеним [и], [i], [y]; [o] в позиції перед складом із наголошеними [i] та [y], наголошеного початкового [i] та приголосного [в]. Сюди ж уналежнюємо і некодифіковану вимову префіксів *об-, від-, між-*. У цілому молодь України дотримується ОН, відхилення переважно пов'язані з впливом орфографії, близькоспорідненої мови та часто незадовільним рівнем шкільних підручників, у яких обов'язково повинні наводитися зразки звучного і транскрибованого мовлення, що полегшуватиме оволодіння відповідними нормами.

Таким чином, *стійкими* є норми вимови ненаголошеного [e] перед наголошеними, крім [e], [и], [y]; глухих перед дзвінками, [г] перед глухим [к]; префіксів *[роз-], [без-]* перед глухими приголосними (крім шиплячих); дзвінкого [д] у кінці слова, префікса-прийменника *з-*, африката [дж]. Для ЗхУ стійкими є норми вимови [дж], [дж], [в] як [у], глухих перед дзвінками, [г] як [х] у певних позиціях. Додамо, що стійкими можемо вважати ті норми, яких дотримуються 50 % і більше інформантів, а також ті, які фіксуються в писемних пам'ятках, і навпаки, ті вимовні особливості, що не відбито в пам'ятках або засвідчено зрідка, належать до нестійких, найчастіше порушуваних.

Для респодентів за межами України *стійкими* є норми вимови дзвінких у кінці слова; дзвінких перед глухими; [з] у префіксах *роз-, без-* перед глухими. *Слабкими, нестійкими* є практично всі інші обстежені норми, серед яких найбільші труднощі виникають при вимові [в] як [у], що пояснюємо відсутністю теоретичних знань, розбіжністю між звучанням та фонемним складом, зафіксованим на письмі тощо.

У межах вимови звукосполук проаналізовано орфоепію шиплячих перед свистячими, свистячих перед шиплячими, приголосного [д] перед свистячими та шиплячими, приголосного [т] перед свистячими і шиплячими, а також спрощення в групах приголосних, звукосполуки [чн] та [с'т']. Узагальнення отриманих результатів довело, що для українських респодентів *стійкими* у вимові звукокомплексів є норми вимови приголосних [т] і [д] перед свистячими, [с'т'] як [с'т'^{чи}], спрощення в групах приголосних; для українців зарубіжжя – це вимова [т] перед свистячими і шиплячими та вимова [с'т'] як [с'т'^{чи}]. *Нестійкими* комплексами для всіх представників УЗ є норми вимови шиплячих перед свистячими та навпаки, приголосного [д] перед свистячими та шиплячими, вимова [чн], спрощення в групах приголосних. Таким чином, рівень володіння орфоепією звукосполук в Україні становить 46 %, у З – 30 %, а отже, ця ОН є нестійкою, слабкою.

Доведено, що орфоепічні девіації в ПдУ, СхУ, ЦУ, ПМР, США виникають унаслідок українсько-російського білінгвізму, копіювання у вимові написання слів, відсутності теоретичних знань, орфоепічні девіації в ЗхУ, ПнУ, Європі, Канаді – внаслідок впливу орфографії та відсутності знань правил вимови.

Історичний екскурс дав змогу довести, що ті норми вимови звукосполук, які чинним правописом не фіксуються, але тривалий час фіксувалися на письмі у ХІХ столітті, є найстійкішими в усному мовленні. Ті ж вимовні особливості звукосполук,

що не фіксувалися в пам'ятках або фіксувалися зрідка, хоч і стали нині орфоепічними, належать до нестійких, найчастіше порушуваних.

Також встановлено, що рівень володіння ОН залежить не лише від локальних характеристик респондентів, а й від їхньої гендерної належності: він вищий у жінок і нижчий у чоловіків-респондентів обстежених регіонів України та інших країн. Доволі істотно впливає і сфера діяльності респондентів: представники негуманітарних спеціальностей удвічі більше допускають помилок при вимові, ніж філологи.

У роботі доведено, що вироблення нормативного усного мовлення забезпечить «Орфоепічний стандарт української мови» – чіткі правила вимови голосних, приголосних і звукосполук, що забезпечуватимуть бездоганне володіння орфоепічними нормами для професійних комунікаторів (учителі-словесники, представники медій та ін.).

Узагальнення результатів проведеного комплексного дослідження українського усного мовлення в історичній ретроспективі та синхронічній перспективі психо- та соціолінгвістичних інтерпретацій створило підстави для формування засад нового лінгвістичного напрямку – **синхронічно-діахронічної психосоціофонетики**, у межах якої відкриваються можливості поглибленого вивчення відповідних аспектів української фонетичної (орфоепічної) системи в її проекції на концептуальні положення світового мовознавства. *Об'єктом* синхронічно-діахронічної психосоціофонетики є фонетична система мови, *предметом* – аналітична реконструкція психолінгвістичних факторів її функціонування в континуальному просторі конкретного лінгвосоціуму у проекції на історичні джерела становлення і розвитку цієї системи.

Заявлена в роботі проблематика має надалі значні **перспективи** у вивченні проблем УУМ у діахронії та синхронії (простеження відбиття вимовних норм у недосліджених писемних пам'ятках, що може внести корективи в усталені кваліфікації норм чи надати ємніші і переконливіші обґрунтування їхньої релевантності в неоднозначних позиціях; соціофонетичний опис мовлення представників різних сфер та галузей), «звукового почерку» особистісних презентацій, зв'язку звука й образу, взаємодії універсального, національного та індивідуального характеру ФЗ. Виявлені в ході дослідження дані про розвиток і функціонування ФЗ та його психо- та соціолінгвістичної специфіки прислужаться й у методиках навчання української мови, української мови як іноземної, літератури, іноземних мов, програмах і експертних комплексах у сфері сучасних рекламних технологій, компаративних дослідженнях тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення: психо- та соціофонетичний аспекти. Одеса : Одеський національний університет, 2019. – 580 с. (Рецензії на монографію: Валюх З. О. Рецензія на монографію кандидата філологічних наук, доцента кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Дружинець М. Л. «Українське усне мовлення: психо- та

соціофонетичний аспекти». Актуальні питання гуманітарних наук. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Вип. 23. – С. 160–164; Кульбабська О. В. Рецензія на монографію кандидата філологічних наук, доцента кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Дружинець М. Л. «Українське усне мовлення: психо- та соціофонетичний аспекти». Закарпатські студії : періодичний зб. наук. праць. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2019. № 7. С. 177 – 181).

2. Микитин М. Л. Відбиття особливостей народного мовлення в альманасі «Русалка Дністрова» (1837). *Мова*. Одеса : Астропринт, 1999. № 3/4. С. 9–13.

3. Микитин М. Л. Відбиття особливостей народного мовлення у творах П. Куліша, надрукованих на сторінках журналу «Основа» (1861–1862). *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2000. Вип. 9. С. 151–161.

4. Микитин М. Л. Шевченко Т. Г. та становлення української орфоєпії. *Записки з загальної лінгвістики*. Одеса : Астропринт, 2001. Вип. 2. С. 94–108.

5. Микитин М. Л. Кодифікована вимова звукосполук у пам'ятках XIX ст. *Записки з українського мовознавства*. Вип. 12. Одеса : Астропринт, 2003. С. 180–188.

6. Микитин М. Л. Відбиття орфоєпічних норм у західноукраїнських граматиках XIX ст. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. Ч. 2. Вип. 34. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2004. С. 510–516.

7. Микитин М. Л. Відбиття процесу становлення норм вимови приголосних української літературної мови у першодруках та рукописах кінця XVIII – 60 р. XIX ст. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2004. Вип. 14. С. 61–73.

8. Микитин М. Л. Кодифікована вимова на сторінках «Граматики руського языка» Я. Головацького. *Записки з загальної лінгвістики*. Вип. 6. Одеса : ОРІДУНАДУ, 2005. С. 156–163.

9. Микитин-Дружинець М. Л. Кодифікована вимова приголосних у граматиках XIX ст. *Записки з українського мовознавства*. Вип. 16. Одеса : Астропринт, 2006. С. 62–71.

10. Микитин-Дружинець М. Л. Психофоносемантика жіночого іменника. *Записки з ономастики*. Вип. 11. Одеса : Астропринт, 2008. С. 3–8.

11. Микитин-Дружинець М. Л. Орфоєпічний стандарт української мови: історія та реалії. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2009. Вип. 18. С. 363–369.

12. Микитин-Дружинець М. Л. Психофоносемантика чоловічого іменника. *Записки з ономастики*. Вип. 12. Одеса : Астропринт, 2009. С. 3–11.

13. Микитин-Дружинець М. Л. Орфоєпія українських звукосполук. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. Вип. 52. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. С. 321–327.

14. Дружинець М. Л. Усне мовлення за писемними пам'ятками XIX ст.: вимова звукосполук. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2014. Вип. 21. С. 9–14.

15. Дружинець М. Л. Кодифікована вимова звукосполук на сторінках першодруків та рукописів Т. Г. Шевченка. *Одеський лінгвістичний вісник*. Одеса : «Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 51–57.

16. Дружинець М. Л. Вимова приголосних звуків українськими респодентами ПМР: норма та девіації. *Слов'янський збірник* : зб. наук. праць. Вип. 20. Чернівці : Букрек, 2016. С. 71–85.

17. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення за Кобзарями-першодруками Тараса Шевченка (1840), Петра Гулака-Артемівського (1877), Євгена Гребінки (1878). *Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2016. № 26. С. 125–131.

18. Дружинець М. Л. Соціофонетичний опис українського мовлення сучасної молоді (шиплячі – свистячі, їх пре- та постпозиція). *Записки з українського мовознавства* : зб. наук. праць. Вип. 23. Одеса : ПолиПринт, 2016. С. 114–121.

19. Дружинець М. Л. Відбиття особливостей української народної вимови у пам'ятках староукраїнської літературної мови. *Записки з українського мовознавства*: зб. наук. праць. Одеса : Полипринт, 2017. Вип. 24. Т.1. С. 3–12.

20. Дружинець М. Л. Вимова звукосполук респондентами-українцями полілінгвального простору: норма та девіації. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць *Донецький нац. Ун-т ім. Василя Стуса*. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2017. Вип. 34. С. 166–170.

21. Дружинець М. Л. Українське мовлення сучасної молоді України та зарубіжжя: нестійкі норми вимови. *Мова : класичне-модерне-постмодерне*. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. Вип. 3. С. 219–227.

22. Дружинець М. Л. Психофоносемантика та кольорова гама українських сонорних звуків: експериментально-компаративний аспект. *Одеський лінгвістичний вісник : науково-практичний журнал*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. Вип. 10. Т. 2. С. 16–21.

23. Дружинець М. Л. Діахронічна ретроспектива: українське усне мовлення за писемними пам'ятками. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія : «Філологічні науки» (мовознавство) : зб. наук. праць. Дрогобич, 2017. № 8. Т.1. С. 76–80.

24. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення сучасної молоді: девіантні орфоепічні процеси. *Закарпатські філологічні студії*. № 3. Т. 1. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2018. С. 16–21.

25. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення за пам'ятками давньоукраїнської літературної мови. *Південний архів. Філологічні науки* : зб. наук. праць. Вип. LXXIV. Херсон : ХДУ, 2018. С. 20–23.

26. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення сучасної молоді південної та західної зон: девіантні процеси. *Записки з українського мовознавства*. Вип. 25. Одеса : ПолиПринт, 2018. С. 136–145.

27. Микитин-Дружинець М. Л. Орфоепія українських голосних: історія та реалії. *Ukrainica* 4. Olomouc, 2010. С. 42–47.

28. Дружинець М. Л. Психофоносемантика та кольорові асоціації українських та польських сонорних звуків. *Міжкультурна комунікація: проблеми*

та перспективи : зб. наук. праць I Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса–Тирасполь : Поліграфіст, 2012. С. 167–174.

29. Дружинець М. Л. Психофоносемантика та кольорові асоціації дзвінких звуків української мови. *Вестник науки Приднестровья*. Тирасполь, 2012. С. 33–39.

30. Дружинець М. Л. Відбиття кодифікованої вимови звукосполук на сторінках повістей Г. Квітки-Основ'яненка. *UCRAINICA V*. Olomouc, 2012. С. 84–88.

31. Дружинець М. Л., Богдан О. «Кобзарь П. П. Артемовського-Гулака» у процесі становлення орфографічно-орфоепічної нормалізації української літературної мови. *Проблеми і проєкції сучасного українського мовного і літературного процесу*. Тирасполь : Поліграфіст, 2012. С. 11–16.

32. Дружинець М. Л. Кодифікована вимова голосних на сторінках першодруків та рукописів Т. Г. Шевченка та його послідовників : зб. наук. праць. Бельці, 2014. С. 42–47.

33. Дружинець М. Л. Фіксація вимовних норм голосних на сторінках першодруків П. Гулака-Артемовського та Є. Гребінки. *Актуальні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наукових статей*. Тирасполь : Поліграфіст, 2014. С. 99–106.

34. Дружинець М. Л. The Ukrainian verbal broadcasting after incunabula of the Kharkov writers. *Міжкультурна комунікація: проблеми та перспективи : зб. наук. праць*. Вип. 2. Тирасполь : Поліграфіст, 2015. С. 81–92.

35. Дружинець М. Л. Усне мовлення за рукописами та першодруками Т. Г. Шевченка. *Современная языковая ситуация в Приднестровье : сб. науч. трудов*. Тирасполь : Изд-во Приднестр. ун-та, 2015. С. 45–55.

36. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення за першодруками харківських письменників. *Міжкультурна комунікація : проблеми та перспективи : зб. наук. праць*. Вип. 2. Тирасполь : Поліграфіст, 2015. С. 69–81.

37. Дружинець М. Л. Соціофонетичний опис українського мовлення сучасної молоді: вимова звукосполук. *Ukrainica VII*. Olomouc, 2016. С. 53–60.

38. Дружинець М. Л. Вимовна система української мови: особливості та актуальні проблеми. Еволюція філологічного образования в контексте вимог ФГОС. Тирасполь : Изд-во Приднестр. ун-та, 2017. С. 81–88.

39. Druzhynets M. Ukrainian oral speech on the diachronic level : orthoepy of the first-printed sources of the 19 th century. *Topical Issues of Science and Education*. Warszawa, 2017. Vol. 2. С. 141–147.

40. Druzhynets M. Psychophonosemantics of Ukrainian voiceless sounds (two-stage experimental research). *Science and society. Accent Graphics Communications & Publishing*. Hamilton, Canada, 2017. Pp. 103–110.

41. Дружинець М. Л. Соціофонетичний опис українського мовлення сучасної молоді України та ПМР: асимілятивні зміни. *Общественная мысль Приднестровья*. Тирасполь, 2017. С. 80–85.

42. Микитин-Дружинець М. Л. Орфоепія лексем на сторінках західноукраїнських пам'яток XIX ст. *Мовознавчі студії*. Вип. 2. Дрогобич : Посвіт, 2010. С. 276–284.

43. Дружинець М. Л. Історичні корені української орфоепії: голосні звуки. *Одеська лінгвістична школа: координати сучасних пошуків: колективна монографія*. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2014. С. 13–19.
44. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення в синхронії та діяхронії (асимілятивні зміни). *Одеська лінгвістична школа: інтеграція підходів: колективна монографія*. Одеса: ПолиПринт, 2015. С. 11–17.
45. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення за першодруками – Кобзарь П. П. Артемовського-Гулака (1877) та Кобзарь Пыратыньська ластівка Е. П. Гребиньки (1878): голосні та приголосні звуки. *Одеська лінгвістична школа: інтеграція підходів*. Одеса: ПолиПринт, 2016. С. 78–86.
46. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення за пам'ятками давньо- та староукраїнської мови. *Одеська лінгвістична школа: у просторах інтерпретацій: колективна монографія*. Одеса: ПолиПринт, 2017. С. 33–41.
47. Дружинець М. Л. До проблеми періодизації історії української літературної мови. *Одеська лінгвістична школа: модерні парадигми: колективна монографія*. Одеса: ПолиПринт, 2018. С. 20–27.
48. Дружинець М. Л. Фонетичний зміст українських глухих звуків: експериментальне дослідження. *Актуальні проблеми лінгводидактики: реалії та перспективи*. Херсон, 2016. С. 259–267.
49. Дружинець М. Л. Екологія українського усного мовлення. *Eastern European studies: economics, education and law: Proceedings of the International Scientific Conference. Volume I*. Burgas: Publishing House FLAT Ltd-Burgas, 2018. P. 184–187.
50. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення сучасної молоді України та Придністров'я: орфоепія звукокомплексів. *International Scientific and Practical Conference World Science. №7 (23). Vol. 4*. Dubai, UAE, 2017. С. 12–17.
51. Дружинець М. Л. Фонетичне значення голосних звуків української мови: компаративний аспект. *Materialele conferintei stintifice internationale «Relevanta si calitatea formarii universitare competente pentrupresent si viitor»*. Balti: S.n., 2016. С. 117–121.
52. Дружинець М. Л. Кольорова гама українських голосних звуків: експериментальне дослідження. *Михаило-Архангельские чтения: материалы X международной научно-практической конференции*. Рыбница, 2015. С. 52–54.
53. Дружинець М. Л. Фонетичний зміст та кольорові асоціації канонічних чоловічих імен. *Михаило-Архангельские чтения: материалы IX международной научно-практической конференции*. Рыбница, 2014. С. 462–464.
54. Дружинець М. Л. Орфоепічно-орфографічна нормалізація української літературної мови: рукописи та першодруки Т. Г. Шевченка. *Тарас Шеченко і сьогодні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Сімферополь, 2014. С. 206–216.
55. Дружинець М. Л., Кузьмінецька Т. Функціонування африкатів: історія та реалії. *Таврійські філологічні наукові читання*. Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2019. С. 10–14.

56. Дружинець М. Л., Онуфрійчук В. Вимова свистячих в пре- та постпозиції студентами ОНУ імені І. І. Мечникова: соціофонетичний аспекти. *Філологія початку ХХІ сторіччя: традиції та новаторство*. Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2018. С. 9–13.

57. Дружинець М. Л. Психофоносемантика українських голосних звуків: теоретичний та практичний аспекти : монографія. Мюнхен, 2018. 104 с.

АНОТАЦІЯ

Дружинець М. Л. Українське усне мовлення: психо- та соціофонетичний аспекти. – Монографія.

Дисертація у вигляді опублікованої монографії на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, 2019.

Дисертацію присвячено комплексному аналізу українського усного мовлення у двох вимірах: психофонетичному (експериментальна верифікація психофоносемантичних особливостей звуків української мови, здійснена в зіставних аспектах) та соціофонетичному (визначення шляхом соціопитування рівня володіння орфоепічними нормами української літературної мови молоддю на теренах України та зарубіжжя). В дослідженні узагальнено теоретичні засади різноаспектного вивчення українського усного мовлення, подано діахронічну ретроспективу його опрацювання, у межах якої простежено історичне коріння кожної орфоепічної норми в писемних пам'ятках; схарактеризовано нормативну базу сучасного українського усного мовлення з наведенням критичних зауваг і коментарів; описано девіантні та деградаційні процеси сучасного українського усного мовлення (зокрема вимову голосних, приголосних, звукосполук українцями та європейцями, американцями, канадцями українського походження, українцями-придністровцями з урахуванням гендерних особливостей) у проекції на його психо- та соціолінгвістичну специфіку, запропоновано шляхи підвищення рівня мовної культури, сформовано теоретичну базу нового напрямку – синхронічно-діахронічної психосоціофонетики, у межах якої відкриваються можливості систематизувати релевантні положення актуальних наукових парадигм у їхній проекції на концептуальні положення мовознавства.

Ключові слова: українське усне мовлення, психофоносемантика, соціофонетика, орфоепічні норми, голосні, приголосні, звукосполук, соціопитування, асоціативний експеримент.

АННОТАЦИЯ

Дружинец М. Л. Украинская устная речь: психо- и социофонетический аспекты. – Монография.

Диссертация в виде опубликованной монографии на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.01– украинский язык. – Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова, Одесса, 2019.

Диссертация посвящена комплексному анализу украинской устной речи в двух измерениях: психофонетическом (экспериментальная верификация психофоносемантических особенностей звуков украинского языка, осуществленная в сопоставительных аспектах) и социофонетическом (определение путем соцопроса уровня владения орфоэпическими нормами украинского литературного языка молодежью на территории Украины и зарубежья). В исследовании обобщены теоретические основания разноаспектного изучения украинской устной речи, подано диахроническую ретроспективу его обработки, в рамках которой проанализированы исторические корни каждой орфоэпической нормы в письменных памятниках; охарактеризовано нормативную базу современной украинской устной речи с указанием критических замечаний и комментариев; описаны девиантные и деградиционные процессы современной украинской устной речи (в частности произношение гласных, согласных, звукосочетаний украинцами и европейцами, американцами, канадцами украинского происхождения, украинцами-приднестровцами с учетом гендерных особенностей) в проекции на ее психо- и социолингвистическую специфику, предложены пути повышения уровня языковой культуры, сформирована теоретическая база нового направления – синхронично-диахроническая психосоциофонетика, в рамках которой открываются возможности систематизировать релевантные положения актуальных научных парадигм в их проекции на концептуальные положения языкознания.

Ключевые слова: украинская устная речь, психофоносемантика, социофонетика, орфоэпические нормы, гласные, согласные, звукосочетания, соцопрос, ассоциативный эксперимент.

SUMMARY

Druzhynets M. L. Ukrainian Verbal Speech: Psycho- and Sociophonetic Aspects. – Manuscript.

Thesis as a published manuscript for a Doctoral Degree in Philology. Speciality 10.02.01 – Ukrainian Language. – Odesa Ilya Mechnikov National University, Odesa, 2019.

The thesis suggests the comprehensive analysis of Ukrainian oral speech (UOS) in two dimensions: psycho-phonetic one (comparable research into experimental verification of the Ukrainian language sounds' psycho-semantic peculiarities) and socio-phonetic (conducted survey on the level of Ukrainian literary language orthoepic norms mastery level among young people in Ukraine and abroad).

The thesis summarizes the theoretical foundations of a multifaceted UOS research; presents a diachronic retrospective of UOS elaboration, within which the historical roots of each orthoepic norm having been preserved in the written notes are traced; characterizes the modern UOS's normative base, including the critical remarks and comments; describes the modern UOS's deviant and degradation processes (in particular, pronunciation of vowels, consonants, sound connections by the Ukrainians and Europeans, Americans, Canadians of Ukrainian origin, Transnistrian Ukrainians, taking into account the gender peculiarities) within the projection onto its psycho- and socio-linguistic specificity;

suggests the ways of improving the linguistic culture level; presents the theoretical basis of a new direction – Synchronic-diachronic Psychosociophonetics, which reveals new prospects in systematizing the foundations of the current humanitarian paradigms in their projection onto the conceptual foundations of Linguistics.

The phonetic significance reconstruction method applied in the research made it possible to obtain new data on Ukrainian audio Phonosemantics. Twenty such experiments show that Ukrainian sounds are characterized by a unique and rich phonetic meaning as well as clear color associations. Four experiments research identified the potential chronological variations in the vowels and consonants phonosemantics, and two main connection types: a) sound psychophonosemantics's connection with the articulatory characteristic; b) phonetic meaning and color associations mutual interconnection.

The phonetic meaning of the Ukrainian language's vowels and consonants functions in diachrony and synchrony. According to our research, the individual consonants' phonetic value can change over a long chronological period, and remain static for a short-time interval.

The vowel sounds' phonetic meaning, comparing to consonants, is more stable and more pronounced in synchronous terms. The color aspect of the Ukrainian vowels phonetic meaning is characterized by sustainability and stability in both synchronous and diachronic aspects.

The sociolinguistic research into Ukrainian oral speech phonetic system analyzes the pronunciation of vowels, consonants and sound combinations by Ukrainian youth (in Ukraine and abroad), thus revealing level of orthoepy proficiency in different regions of Ukraine (Southern, Western, Eastern, Northern and Central), and abroad in different countries (Europe (Moldova, Italy, Czech Republic, Poland, Germany), Canada, USA, TMR).

This analysis has been based on 11 words-stimuli pronunciation recordings for the vowels pronunciation analysis, 19 words-stimuli for the consonants pronunciation analysis, 58 ones for the sound combinations pronunciation analysis, among 370 people with the focus on their social characteristics. The survey among Ukrainian and overseas youth identifies the weak and strong pronunciation norms.

The work also describes the correlation between the pronunciation norms proficiency level and the individual's activity sphere and gender identity.

The comprehensive UUM study in the historical retrospective and synchronic perspective of psycho- and socio-linguistic interpretations resulted in formulating the methodological basis for a new linguistic direction – Synchronic-Diachronic Psychosociophonetics that studies the relevant aspects of the Ukrainian phonetic (orthoepic) system in its projection onto the conceptual world Linguistics foundations.

The object of Synchronic-Diachronic Psychosociophonetics is the phonetic system of language, while the subject is the analytical reconstruction of the psycholinguistic factors of its functioning in the particular linguistic society continuous space within the projection onto the historical sources of this system formation and development.

The Synchronic-Diachronic Psychosociophonetics methodological basis is a synthesis of general and special research methods, with a particular focus on the comparative-historical, comparative, and linguistic geography ones, as well as a number of

experimental methods, first of all, the psychometric method of the speech sounds symbolic meaning study, field research methods: questioning, oral questioning, sociolinguistic analysis, free and directed associative experiment, listening and auditory analysis, etc.

Key words: Ukrainian Verbal speech, Psychophonosemantics, Sociophonetics, orthoepic norms, vowels, consonants, sound combinations, survey, associative experiment.

Підписано до друку 23.10.2019.
Формат 60х90/16. Папір офсетн.
Гарнітура «Таймс». Друк цифровий. Обл.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 25/10.

Віддруковано з оригінал-макета у видавництві
«ПолиПринт», м. Одеса, вул. Ак. Корольова, 33.
тел. : (048) 794-64-50
e-mail: info@poliprint.od.ua